

MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ

FAKULTA SOCIÁLNÍCH STUDIÍ

KATEDRA SOCIOLOGIE

DIPLOMOVÁ PRÁCE

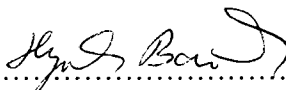
Spravedlnost a političtí vězňové padesátých let

Epizodická oral history o 20 790 slovech.

Vedoucí práce: PhDr. Csaba Szaló, Ph.D.

© Hynek Baňouch, Brno, 2001.

Prohlašuji tímto, že jsem diplomovou práci na téma: „Spravedlnost a političtí vězňové padesátých let“ zpracoval sám pouze s využitím citovaných pramenů.

.....

Děkuji všem, kdo mně díky své ochotě, laskavosti a otevřenosti umožnili shromáždit analyzované příběhy.

Chci rovněž poděkovat vedoucímu diplomové práce dr. Csabovi Szaló za mnohé inspirace a důvěru

Hynek Baňouch.

V Brně 19. května 2001

1. Úvod

„Vypovídat v zájmu nalezení pravdy: to je povinnost svědka. Soudit v zájmu obnovení zásad spravedlnosti je posláním soudce. To však ještě nestačí....je třeba.....pochopit. Proč a jak se zlo přihodilo? Jestliže pouze vypovíme co se stalo, a nesnažíme se hledat souvislosti s jinými událostmi v minulosti, uděláme z toho pomník.....ale pořád to není dost. Vzpomínka na tábory se musí stát zásobníkem informací pro naši schopnost vyznat se v přítomnosti, proto se musíme umět poznat v táborové karikatuře...“ Tzvetan Todorov (2000: 263)

MOTIVACÍ K VÝBĚRU TÉMATU JE SNAHA O ORIENTACI V SOUČASNOSTI

Jedenáct let po pádu komunistického režimu a počátku přechodu k otevřené společnosti nebyla provedena důsledná sociálně-vědná reflexe politického uspořádání, které existovalo v naší zemi čtyři desítky let. Je to pochopitelné – budování otevřené společnosti vyžaduje nasazení sociální vědy v jiných oblastech, než je zkoumání vlastní historie. Nyní snad nastává čas ke zkoumání našich kořenů. Jaký byl komunistický režim? Jak působil na každodenní životy občanů? A co z toho vyplývá pro naši současnost?

Polické uspořádání Československa v letech 1948-1989, mělo z hlediska ústavního několik charakteristických rysů. Namátkou vyberu omezení svobody slova, svobody politického a náboženského přesvědčení nebo výrazné potlačení vlastnických práv. Svobodná soutěž myšlenek byla anulována monopolem moci KSČ. Výkon moci byl v příkrém rozporu se zásadami právního státu – lze tvrdit, že byl jeho definičním převrácením. Výše zmíněné rysy se samozřejmě netýkají proklamovaných cílových ideálů komunistického režimu – ty byly povětšinou vzorně humanistické a demokratické. Avšak ideologie projevená v jednání s nimi byla v příkrém rozporu. To musíme mít na paměti, zkoumáme-li komunistický režim¹. Zdá se, že právě sociologická analýza je pro zkoumání povahy reálného socialismu velmi vhodná.

Zkoumat pochopitelně můžeme různá období, oblasti či jevy komunistického režimu. Z dnešního pohledu se nejkontrastnějším popřením demokratických zásad jeví výkon spravedlnosti v padesátých letech. Trestní řízení v té době umožnilo vykonávání justičních vražd a pošlapávání práva na spravedlivý proces.

¹ Nelze vycházet z Ústavy, z obsahu zákonů, z tehdejších oficiálních hodnocení a už vůbec ne z propagandisticky řízeného tisku a tehdy vydávané literatury.

Kremační pece a plynové komory² neexistovaly, ale přesto nemůže být odsunuta stranou otázka: „Nakolik se realita komunistických vězení prvních pěti let od převzetí moci přiblížila realitě německých koncentračních táborů?“. Oba režimy byly na základě výsledků analýz (tak, jak je provedli např. Arendtová, Gellner, Popper) označeny za totalitární. V oblasti justice můžeme nalézt nejpevnější oporu pro argument spatřující v politickém systému nacistického Německa a v komunistických režimech východní Evropy dva druhy totalitarismu. Lze používat různá **vymezení totalitarismu**. V souladu se sociologickým chápáním světa bude tato práce považovat za totalitní ten politický režim, který umožňuje libovolné užití násilí proti jednotlivci, s cílem zbavit jej vůle svobodně jednat³. Zmíněná vězení – tábory - jsou velmi reprezentativními vzorky dokladujícími meze, ke kterým praxe komunistického režimu dokázala zajít. Z tohoto důvodu se jeví vhodným prostředím pro výzkum povahy komunistického režimu⁴.

Bylo řečeno, že komunistická obdoba vyhlazovacích táborů neexistuje. Ovšem **existuje základní situace lidských jedinců vystavených nekontrolované moci**. Tzvetan Todorov zkoumal jak nacismus, tak komunismus a dospěl k opatrně formulovanému závěru, že existuje dostatek shodných rysů umožňujících stavět podobné paralely. Ale i kdybychom nepřistoupili na toto stanovisko, nic nám nebrání přistoupit k možnosti srovnatelnosti obou společenských uspořádání jako na vstupní hypotézu, která může být vyvrácena.

CO ZKOUMAT? HLEDISKA ČASOVÁ, PROSTOROVÁ A ETICKÁ UPŘEDNOSTŮJÍ VÝZKUM KOMUNISTICKÝCH VĚZENÍ PĚDESÁTÝCH LET

Bylo řečeno, že předmětem zkoumání diplomové práce bude povaha života členů společnosti ve státě ovládaném komunistickou ideologií. Tu lze posuzovat na základě výsledků studia různých **období a oblastí** komunistické reality. Můžeme zkoumat období převzetí moci, nebo období jejího upevňování. Lze zaměřit pozornost na období uvolnění druhé poloviny 60. let, či na období normalizace. A samozřejmě můžeme zkoumat období drolení moci koncem 80. let. Z důvodů časového odstupu a informační uzavřenosti tehdejší společnosti **tvorí počáteční období existence režimu nejméně probádaný terén** - a tím i výzvu k bádání.

Sociologicky výnosným materiálem je popis života „občanů“. To je však rozlehlá kategorie pokrývající široké spektrum sociálních pozic a oblastí činnosti. **Pole zájmu je třeba zúžit**. Možnost uplatnění občanských práv je bezesporu významnou charakteristikou lidského života pokrývající široké sociální skupiny – jde proto o kategorii dostatečně obecnou. Avšak i zde je nutno zorné pole omezit.

² I když platí, že v táborech docházelo k trápení hladem, svévolnému bití, ponižování, na Jáchymovsku existovaly „schody smrti“ a ve smutně proslulém táboře „L“ se nacházela „věž smrti“...

³ V této podobě je totalita opakem právního státu charakterizovaného sebeomezením moci neměnnými principy.

⁴ Totalitarismus je mezním způsobem politického uspořádání a jeho rysy jsou v nejvyhraněnější podobě sledovatelné v táborech – konvergenčních bodech totalitarismu.

Výkon spravedlnosti patří k nejzákladnějším složkám občanských práv. **Studium výkonu spravedlnosti podává proto reprezentativní popis obsahové náplně občanských práv**, které tvoří hranice prostoru autonomního života jednotlivců žijících v daném politickém uspořádání.

Jsem přesvědčen, že výzkum musí být také efektivní z hlediska sledování poměru mezi vynaloženým úsilím a obdrženými výsledky. Z tohoto pohledu se jeví výhodnějším zaměřit se na extrémny. Studium projevů státního teroru raných padesátých let je z tohoto hlediska výnosnější, než např. sledování poměrně dlouhého a nejasně ohraničeného období normalizace.

Na sociologický výzkum je nutné klást další požadavky. **Ohledy etické** zde mají nesporně důležité místo. Výzkumník má povinnost chránit informace před zničením. Z tohoto pohledu platí, že čím dále do minulosti výzkum zajde, tím více je žádoucí. Psaných informací o padesátých letech je málo, protože oficiální údaje jsou málo použitelné. Neoficiální data zase neměla čtyřicet let odpovídající prostor k prezentaci (a deset let demokratické obnovy zde mnoho nenapravilo). To vše zvyšuje důležitost výpovědí očitých svědků mizejících z tohoto světa⁵. Ohledy etické, ať už máme na mysli etiku obecně lidskou, nebo etiku vědeckou, činí výzkum reality komunistických táborů snad nejvíce žádoucí.

POUŽITÉ ZDROJE A PRAMENY

Základním zdrojem této práce jsou **kvalitativní rozhovory** s politickými vězni padesátých let. Koncept Tzvetana Todorova obsažený v knize *V mezní situaci* (shrnuté na stranách 8 až 16 mého textu) je použit k naznačení možných otázek. Výsledkem studia **faktografických pramenů** (mezi nimiž čelné místo zaujímají práce Karla Kaplana) je krátké přiblížení historického pozadí uvedené v příloze na stranách 68-73. Exkurz může sloužit k dokreslení reálií, na které odkazovali dotazovaní ve svých vyprávěních⁶. Sám jsem toto studium podnikl proto, abych co nejlépe porozuměl používaným pojmům, abych mohl vybírat dotazované a v neposlední řadě také proto, abych se vyhnul sbírání rozhovorů, které by byly parafrází historiografie. Životopisná díla, jejichž seznam je uveden na straně 64,

⁵ Jsou mezi nimi i držitelé nezávaděníhodného a tragického „double“ – vězňové, kteří po návratu z koncentračních táborů zakusili život v táborech komunistických. Právě tito lidé mají hodně co říci k možnosti srovnání fašismu a komunismu.

jsem použil při získávání informací o dílčích aspektech života politických vězňů. Metodologické pomůcky, uvedené rovněž na straně 64 mi posloužily zejména při přípravě plánu výzkumu, při vymezení taktiky vedení rozhovorů a v neposlední řadě při jejich zpracování. Prameny použité pro zasazení výsledků práce do sociálně vědného kontextu jsem studoval průběžně v rámci svého magisterského a někdy i bakalářského studia.

ROZVRŽENÍ PRÁCE

Po tomto uvedení do tématu bude představena a analyzována koncepce Tzvetana Todorova. Další kapitola se věnuje přiblížení plánu rozhovorů a je učiněno několik nezbytných metodologických poznámek. Poté stručně nastíním obsah jednotlivých rozhovorů a načrtnu životní dráhu vypravěčů (str. 26 až 32) a vyzdvihnu společné rysy příběhů (strany 32- 45) Kapitola 5. nazvaná „*Todorovova koncepce ve světle empirických poznatků*“ se věnuje srovnání zjištěných poznatků s Todorovovým konceptem. „*Závěr*“ pak shrne hlavní zjištěné závěry v souladu s formálními požadavky pro vypracování diplomových prací. a získané výsledky zde zasadím do kontextu soudobé sociální teorie.

⁶ Dalším důvodem je rychlejší přiblížení mých východisek. Zjistil jsem, že je téměř nemožné předpokládat úroveň obecných znalostí o tomto období. Znalosti se spíše pohybují v rovině argumentů rétorických než faktických.

2. Koncepce Tzvetana Todorova

Kniha Tzvetana Todorova *V mezní situaci* (Face à l'extrême) nás zavádí k tématu nacistických a komunistických táborů⁷ - zařízení, ve kterých tyto dva totalitní režimy držely či zlikvidovaly milióny lidí⁸. Na pozadí dochovaných zpráv o každodenním životě v táborech jsou autorem rozvíjeny úvahy o nejabstraktnějším kritériu hodnocení lidského chování – morálce. Todorov psal knihu se snadno čitelnou osobní motivací: **upozornit na nebezpečí jednoduchých pravd**. Ať už se projevují kolektivním pojetím viny nebo tvorbou hrdinských mýtů, vždy nesou nebezpečí opakování minulosti. Sklony k černobílému vidění světa nám mohou zakrýt obyčejnost zla. Kniha si všímá místa minulosti v našem životě a zabývá se i úvahami o nejlepším způsobu vyrovnání se s temnou minulostí.

Tzvetan Todorov je francouzský strukturalisticky orientovaný literární vědec a historik bulharského původu. Napsal více než 21 knih⁹. Editoval mj. sborník nazvaný *Voices from the Gulag* (1999)¹⁰, který je sestaven ze vzpomínek vězňů bulharských gulagů na Slunečném pobřeží. Tzvetan Todorov je ředitelem výzkumu pařížského *Centre National de Recherches (CNRS)*. Působil jako hostující profesor na UCLA, v Yale a na Harvardu.

2.1 Stručný obsah knihy

Autor pátrá po původu ctností a po zjištění jejich místa v lidském světě. Odmítaje možnost zrušení lidskosti jako společenské konvence, sleduje, co se s ctnostmi děje v mezní situaci. Zjišťuje, že v táborech se vyskytly **případy hrdinství a svatosti, ale byly nesmírně vzácné. Mnohem více bylo projevů všedních ctností zaměřených na prospěch konkrétních lidí.**

VŠEDNÍ CTNOSTI

Poté co takto vymezil pole svého pátrání obrací se Todorov k ústřednímu poselství své knihy – ke **každodennosti a určité banalitě moderního dobra a zla**. Nejprve popíše a roztřídí všední ctnosti nacházející se uvnitř plochy vykolíkové hrdinskou statečností a svatou obětavostí. Hrdinství a svatost fungují jako extrém-

⁷ Jako synonyma budu dále používat pojmy totalitní tábory, pracovní tábory či jen tábory. S pobytem v táboře byla většinou spojena práce v uranovém dole.

⁸ Černá kniha komunismu pracuje s číslem 680 000 trestů smrti v SSSR v letech 1936-37 a 300 000 prokázaných mrtvých v táborech mezi 1934-1940. (COURTOIS 1999a: 187).

⁹ Česky vyšlo kromě této knihy také *Dobytí Ameriky* (1996).

¹⁰ Todorov, Tzvetan, ed. (1999): *Voices from the Gulag: Life and death in communist Bulgaria*, The Pennsylvania State University Press. Z francouzského originálu *Au nom du peuple: Témoignages sur les camps communistes*, vydaném v Paříži roku 1992 přeložil do angličtiny Robert Zaretsky.

my, které mohou paradoxně pomáhat zlu – napodobením zla, nebo smířením se. Autorova pozornost je namířena ke ctnostem, které vyžadují sílu těla či ducha, ale slouží bližním. Těmito ctnostmi jsou důstojnost, starostlivost a aktivita ducha.

Důstojnost je vymezena jako schopnost člověka řídit sebe sama, projevená navenek jednáním (Todorov, 2000: 68). Skrývá nebezpečí, protože je prvotně vztahena k individu, mravně žádoucí se stává, teprve když přispívá dobru ostatních lidí. Mravně žádoucí důstojnost je schopnost přispívat k dobru bližních svobodným jednáním vedeným prvotně snahou o osobnostní celistvost.

Starostlivost (Todorov, 2000: 78-79) Todorov popisuje jako samozřejmý zájem o situaci druhého člověka, vycházející z autonomního rozhodnutí a přinášející starajícímu se odměnu existencí vztahu k druhému člověku. Od *solidarity* je odlišena momentem volby a neexistencí apriorní hranice omezující naši starostlivost na nějakou skupinu (zde je totiž já-egoismus nahrazen my-egoismem). *Dobročinnost* je zaměřena obecně, resp. abstraktně, a to ji odlišuje od starostlivosti o konkrétního člověka. *Obětavost* je charakterizována asymetrií. Obdarovaný a dárci nezískají stejně.

Aktivita ducha - hledání pravdy a krásy – je poslední ze všedních ctností. O jejím zařazení mezi činy dobré rozhoduje stejně jako v případě důstojnosti jejich účinek na jednotlivce, k nimž se obrací. Jen když přispívají dobru konkrétních lidí jsou duchovní aktivity morálně žádoucími (Todorov, 2000: 109).

Jaký je vztah mezi ctnostmi? Všední ctnosti jsou tři, stejně jako jsou tři slovesné osoby. Adresátem důstojnosti je Já, adresátem starostlivosti jsme My a adresáty aktivity ducha jsou nespécifikovaní Oni. **Nebezpečí aktivit cílících k Já a Oni je skryto v přerušení spojení s konkrétním adresátem.** Důstojnost se tak změní na hrdost z vykonané práce a činnost ducha adresovaná Lidstvu podlehe instrumentální logice úspěchu. Konkrétní lidé mohou díky jednání vedeného snahou o uchování důstojnosti či v důsledku plodů aktivity ducha umírat, ale uspokojení z práce či úspěch se dostaví tak či tak. A také starostlivost je žádoucí jen pokud, pokud nenarušuje důstojnost osoby.

VŠEDNÍ NECTNOSTI

Poté, co jsme byli seznámeni s koncepcí všedního dobra, je naše pozornost vedena ke koncepci všednosti zla. Banalita zla vystoupila plně na světlo v procesu s Adolfem Eichmannem, avšak dodnes není důsledně rozvedena a domyšlena.

Stručně řečeno: **psychologické důvody nás vedou k manicheistické – černobíle kontrastní - koncepci zla zruďného a bestiálního. Jen ztěžka připustíme, že k masovosti holocaustu přispěli lidé jako my¹¹**. Konstrukce všedních nectností je záměrně (a snad i poněkud násilně) protikladná všedním ctnostem důstojnosti a starostlivosti. Aktivita ducha má svoji vlastní morální dvojakost a v Todorovově pojetí nemá protikladu. Todorov nazývá všedními nectnostmi parcelaci ducha, odosobnění a potěšení z moci.

Parcelace ducha je popsána jako přirozená reakce na specializaci a segmentaci ovládající svět věcí. Parcelace ducha je opakem důstojnosti, snahy o celistvost osobnosti. **Odosobnění** počalo život ve světě věcí. Ve světě lidských vztahů se projevuje nakládáním s lidmi jako s prostředky k dosažení našeho cíle. Odosobnění je opakem starostlivosti, která je vedena péčí o druhého. Odosobnění **přeměňuje každého v prostředek** sloužící k dosažení cíle. **Potěšení z moci** představuje třetí ze všedních nectností. Jednání vedené potěšením z dominance uspokojuje pouze příslušného jednotlivce¹². Z hlediska konečného adresáta je dokonalým převrácením starostlivosti. Cílovým stavem je zrušení možnosti volby ovládaných.

Shrnutí Todorovem definovaných všedních nectností jen doplním dvěma jeho důležitými postřehy: souhra odosobnění a parcelace ducha dává vzniknout dokonalému technokratovi a lidé jsou vedeni k všedním nectnostem požadavky efektivity a ideologickou indoktrinací.

REAKCE NA ZLO

Zlo i dobro v naší době pramení ze všedních ctností a ze všedních nectností – to je první důležitý závěr Todorovova zkoumání. Jak ale čelíme zlu? Pasáže knihy věnované rozboru ideálu hrdinství a svatosti mohou vzbudit dojem, že jsou Todorovem odmítány. To je omyl. Jsou chvíle kdy je třeba činu, který poškodí naše blízké. Autor pouze soudí, že má-li takový čin obstát před kritériem morálky, nikdy nesmí vyústit ve faktickou nápodobu či ve smíření se se zlem. Obojí by bylo urážkou bližních, kteří jsou činem také zasaženi.

¹¹ Todorov soudí, že sadistů a ideologických fanatiků je v totalitní mašinérii (stejně tak jako v jiných společenstvích) málo. Převažují přízpůsobivci, připravení sloužit komukoli, přinese-li jim to osobní prospěch viz op. cit. s. 129

¹² Ne sadismus, ale potěšení z moci je podle Todorova motorem jednání většiny dozorců.

ZACHRÁNCE

Mimo zmíněné krajnosti **existuje prostor k spravedlivému odporu a boji**. Z hlediska prospěchu bližních, protikladným požadavkům mezních situací nejlépe vyhovuje další ideální typ - zachránce, spojující odvahu hrdiny a obětavost světce. Zachraňování vyžaduje odvahu i velkomyslnost hrdiny.

Výhradní soustředěnost na prospěch jednotlivců ve smyslu starostlivosti však vylučuje stejně tak odevzdanost jako nenávisť. Zachránce musí mít pevné zásady, které umožní nabídnout pomoc, ale zrovna tak musí mít velkou dávku pochopení a schopnost vcítění do člověka, který často nesplňuje etická měřítká (je to zkrátka jeden z nás - nedokonalých). **Zachránce musí disponovat morálkou založenou na zásadách i morálkou založenou na soucitu** - zachránce je hrdinou a svatým každodennosti. Je to jedinec, na nějž jsou kladeny velmi protichůdné požadavky. Proto je zachránců tak málo. Jejich roli nejlépe zvládá pár, snoubící organicky uvedené protiklady.

SPRÁVEDLNOST: VYPOVĚDĚT, SOUDIT, POCHOPIT

Ani u „návodu k jednání v přítomnosti zla“ kniha nekončí. Časová linie je protažena do budoucnosti, do časů, kdy je zlo poraženo. Kapitulu „*Vypovědět, soudit, pochopit*“ můžeme pokládat za návod k společensky nejprospěšnějšímu zacházení s poraženým zlem, která se stala mottem mé práce:

„Vypovídat v zájmu nalezení pravdy: to je povinnost svědka. Soudit v zájmu obnovení zásad spravedlnosti je posláním soudce. To však ještě nestačí.....je třeba.....pochopit. Proč a jak se zlo přihodilo? Jestliže pouze vypovíme co se stalo, a nesnažíme se hledat souvislosti s jinými událostmi v minulosti, uděláme z toho pomník.....ale pořád to není dost. Vzpomínka na tábory se musí stát zásobníkem informací pro naši schopnost vyznat se v přítomnosti, proto se musíme umět poznat v táborové karikatuře...“ [zvýraznil HB] (Todorov, 2000: 263).

Je nám předložena originální koncepce spravedlnosti. Todorov při studiu záznamů o minulém dobru a zlu usoudil, že je lze rozdělit do dvou skupin, podle toho, zda pracují s pamětí doslovnou nebo pamětí příkladnou. **Paměť doslovná** je obrácena do minulosti, kterou nám předkládá odříznutou od jemných žilek vztahů a souvislostí. Její pravda je nesporná. Tato paměť výborně slouží jako materiál pro budování hrdinských pomníků a pro hromadnou selekci viníků a obětí. **Naproti tomu paměť příkladná** nám podává zprávu o minulých skutečích, s poukazem na existující podobnosti s dnešním světem. Vyžaduje jistou míru abstrakce a tak **umožňuje vyváženou komunikaci minulosti a současnosti. Právě**

tuto příkladem paměť zve Todorov spravedlností. Spravedlnost není osobní (obrací se k neurčitým subjektům) a spravedlivé jednání je věcí samozřejmě povinnosti, nikoli volby zasluhující zvláštní ocenění. Stručně řečeno: spravedlnost je zobecněnou zkušeností získanou v jednotlivých skupinách případů, která je aplikována na podobné případy současné.

2.2 Sociologické inspirace

Knihu *V mezní situaci* psal lingvista a historik, to ovšem nijak neznamena, že nemáme co činit s plnohodnotným sociálním výzkumem. Todorov využívá výsledků biografických záznamů - jeho dějiny jsou dějinami konkrétních lidí. Vždy si však **všimá působení prostředí na člověka a na jeho vztahy k ostatním lidem.** K objasnění budované teorie používá individualizované typy lidí (hrdina, zachránce, světec) – tak, jak s nimi pracuje např. Z. Bauman. Výchozí stanovisko k lidské podstatě je „antropologické“. Podle Todorova, zjednodušeně řečeno, **jsme všichni stejní, odlišné jsou jen podmínky, v nichž se nacházíme.** Altruismus i egoismus jsou nám vrozeny oba stejně. Jen naše svobodné rozhodnutí upřednostní jedno či druhé.

METODA VÝZKUMU

Metoda použitá Todorovem je na první pohled prostá - sebral výpovědi aktérů z obou stran mezní situace, analyzoval je a pokusil se o jejich syntézu. Jeho cílem bylo shrnout poznatky a pochopit, co z nich vyplývá pro oblast pojmů. Zvolený postup lze charakterizovat jako **kvalitativní výzkum morálního života v podmínkách mezní situace likvidačních táborů.** Prostředí je zkoumáno pomocí biografické metody a linie výzkumu je induktivní.

Jen pro úplnost dodám, že autor kladl důraz na etickou stránku výzkumných metod. Odmítá proto výpovědi získané lstí, či násilím. Tento postoj však nijak neomezuje pole zkoumání. Zvolený hermeneutický přístup dovoluje těžit i z účelově zkrácených výpovědí. Samozřejmě za předpokladu detailní obeznanosti s mnoha okolnostmi (věcného i osobního charakteru) ovlivňujících výslednou podobu výpovědí. Nebo řečeno jinak, známe-li „křivky zkrácení“. T. Todorov říká:

„*Speer, Eichmann, Höss:.....Jejich povahy i sociální původ se liší.....Předkládají vyprávění, která je mají v jejich vlastních očích alespoň z části očistit a omluvit; proto mají tendenci je vylepšovat, zdůrazňovat to, co pokládají za méně kompromitující. Ale právě z toho důvodu se z těch vyprávění tolik dozvídáme; prozrazují pravdu v okamžiku, kdy se... ..domnívají, že se jim ji daří zatajit.*“ [zvýraznil HB] (Todorov, 2000: 202)

MEZNÍ SITUACE

„*Je tedy možné.....uvažovat o morálce na základě mezní zkušenosti táborů, ne proto, že by to byla zkušenost vyššího řádu, nýbrž proto, že je zřetelnější a výmluvnější.*“ (Todorov, 2000: 49).

Todorov neformuluje striktní definici mezní situace. Jisté je, že každodenní život vězňů nacistických a komunistických táborů považuje za život v mezní situaci. Mezní situace vězňů je dána tím, že: „*touha dozorců po svrchované moci nenařází na žádné hranice zákona či morálky*“ (Todorov, 2000: 207). Todorovův zájem o mezní situace je inspirován hypotézou o jejich zvláštní povaze:

„*Tábory.....jsou mezní situace, v nichž se vytváří s větší příkrostití rozdíl mezi lidmi a těmi druhými.*(Todorov, 2000: 49) ...*Tábory představují mezní situace.....já jsem se o ně zajímal.....proto, že odhalují pravdu obyčejných situací.....pokusal sem se jich použít jako nástroje, jako jakési lupy, s jejíž pomocí vidíme ostřeji to, co v každodenním koloběhu lidského usilování zůstalo nezřetelné.*“ (Todorov, 2000: 291-292).

Tábor je místem lomu, ve kterém můžeme pozorovat strukturu lidských vztahů. Mezní situace nutí aktéry k jednáním, jež jsou zbavena všech podružných motivů. **Jednání vězně v mezní situaci je jednáním za podmínek omezené volby.** Lze lépe sledovat důsledky volby na životy jiných. **Sobectví i láska k bližnímu se v táborech vyskytují stejně jako v každodenním životě, avšak jejich dopady jsou razantnější.** Při úvahách o existenci morálního života v táborech se dostáváme k definici zcela mezní situace:

„*Zcela mezní situace v zásadě znamená: tváří v tvář bezprostřední smrti... ..Takovéto situace jsou přece jen výjimečnéExistuje určitá mez, za kterou nelze při dělení [o potravu] jít, neboť hlad a žízeň jsou příliš velké. Avšak mimo tuto mez se někteří dělí a jiní ne*“ [zvýraznil HB] (Todorov, 2000: 78-79).

Je pravdou, že za prahem utrpení je zrušena společenská smlouva - člověk se může chovat lidsky, žije-li v lidských podmínkách (Todorov, 2000: 45). Ovšem toto poznání nás nesmí vést k obecné hypotéze popisující život v táboře jako přirozený stav, v němž panuje *bellum omnium contra omnes* – zvířecí válka všech proti všem. Todorov se vzpírá uvěřit, že v táborech chybí morální jednání, jednání vedená snahou o prospěch jiných osob. Prosazuje poznatek o vrozeném sklonu

k lidskosti – sklonu k morálně přijatelnému jednání. Pokud lidi umístíme do umělé situace, kde potlačíme obvyklé složky lidského života uvnitř společenství, dostaneme z nich zvířecí reakce. Ale tak získáme výpověď o této umělé situaci, nikoli o lidské přirozenosti (Todorov, 2000: 45). Tento postoj umožňuje polemizovat z tezi, že tábory odhalily pravdu o zvířecí podstatě lidské přirozenosti¹³.

SEBEKLAMY, MANICHEISMUS A PATOLOGIZACE ZLA

Společenské vyprávění - narace - vyžaduje hrdiny a jasné hranice mezi dobrem a zlem. Proto musí historický „materiál“ používat ve službě tomuto cíli. Tak vznikají **nedostížní hrdinové a bestiální zrůdy**. Minulost se stává předmětem tendenčního výkladu a selektivního zpracování dat. Přistupujeme na patologizaci zla a vylučujeme je z našeho světa, abychom si nemuseli připustit, že původci zla jsou obyčejní lidé a že altruismus i egoismus jsou oba vrozené.

Ale zprávy z táborů ukazují, že i ti nejkrutější mají slabou chvíli a že v každém z nás je kousek dobra. Z takových podobností máme pochopitelně strach, a tak raději identifikujeme podřízenost jako (německou) národní vlastnost. Řekneme v rozporu s indiciemi: „u nás bychom koncentrační tábory netrpěli“ a obhajobu „já jen plnil rozkazy“, označíme bez dalšího za cynickou a účelovou. A dál, stejně jako naši předchůdci, zavíráme oči před informacemi o současném zle, aplikujeme kolektivní vinu a ...odsuzujeme se tím k opětovnému prožití minulosti!

PROTIKLADNÉ POŽADAVKY RŮZNÝCH SFÉR LIDSKÉHO JEDNÁNÍ

Todorov se přidržuje následujícího schématu členění oblastí lidského jednání. Lidský život probíhá v rámci účelových a mezilidských (intersubjektivních) aktivit. Sféra práce je sférou materiální. Zde je nejdůležitějším kritériem kvality dosažení cíle a ovládajícím principem je účelová racionalita.

Mezilidské vztahy probíhají ve sféře veřejné a soukromé. Jednáme ve sféře politiky. Ta je legitimována cílem konat obecné dobro. A jednáme ve sféře morálky, kde je legitimní (pouze) individuální posuzování dobra. Ale i ve sféře morální lze odlišit jednání vedená hrdinskou a všední ctností. Kritériem je zde konkrétnost adresáta, a jen pro pořádek uvedu, že hrdinské ctnosti mají obecného adresáta a

¹³ Aby svůj postoj podpořil důkazy, pátrá Todorov po všech známkách lidskosti projevených v mezní situaci.

ctnosti všední jsou adresovány konkrétnímu člověku. **Ale i v rámci všední ctnosti může být naše jednání motivováno dvojím způsobem: zásadou, či sympatií¹⁴.**

Z uvedeného výčtu je patrné, že úplné potlačení jednoho prvku uvedených párů není možné bez újmy na kvalitě života. Musíme dbát o mezilidskou komunikaci, ale musíme budovat i materiální statky. Musíme zabezpečit své blízké, ale bylo by nebezpečné vyklidit veřejný prostor a rezignovat na péči o obecné dobro, resp. spravedlnost. Všedních ctností je velmi třeba, ale situace nás může postavit před nutnost vykonání heroického činu. A nakonec, i když jednáme na základě sympatie, nelze se vzdát možnosti jednat na základě povinnosti.

VŠEDNOST

Všednost Todorov blíže nedefinuje. Z kontextu lze usuzovat, že klade důraz na obyčejnost, na to, že potřebné vlastnosti jsou v populaci všeobecně dostupné každému, nezáleží na vlohách, nadání či vzdělání. Tento postřeh je důležitý zejména proto, že upozorní na **odlišnost všednosti od rutinní „fenomenologické“ každodennosti**. Všední ctnost je mravní jednání, jehož jsme každý schopni. K tomu abychom někoho zachránili, nemusíme být ani hrdinou ani světcem (Todorov, 2000: 163). Ale také zlo je všední či obyčejné. Todorov důrazně odmítá názor, že totalitní zlo zplodily lidské zrůdy. Těch byla menšina, zlo páchají obyčejní – všední - lidé. Zrůdy (tak jako hrdiny) zrodila spíše pozdější ikonografie, toužící po jasných konturách. Razantní dopady všední nectnosti jsou důsledkem obecného pronikání účelové racionality do mezilidských vztahů. Proto jsou tyto nectnosti obecně dostupné. **Adjektivum „všední“ zdůrazňuje přiblížení obyčejnému světu, chce zdůraznit, že tyto vlastnosti nejsou nikterak výjimečnými, teprve mezní situace jim dodá výjimečnou váhu .**

2.3 Shrnutí Todorovových poznatků

Sám Tzvetan Todorov své poznatky a získaná ponaučení shrnuje následovně:

Na přední místo staví upozornění, že intenzitu totalitního vraždění umocnilo přenesení rysů účelovosti, jimiž jsou parcelace a odosobnění, do světa intersubjektivní vztahů.

¹⁴ Sympatie chápaná ve smyslu vctění. Jedná o symetrický vztah kde starost o druhého je plynulým pokračováním starosti o sebe. Tak ji pojímali např. Hume a Smith

Dalším ponaučením je obyčejnost (snadnost) konání dobra, které nemusí být provázáno obětmi jiných (což se v případě svatých či hrdinů stává). Konat dobro je naplněním přirozených sklonů. Jednání inspirované soucitem je vlivem zkušenosti ze světa lidí přeměněno ve volní povinnost jednat na základě empatie¹⁵. **Přirozené jsou jak tendence k sympatii, tak k parcelaci a odosobnění.**

Třetím poučením je zjištění, že morální ctnosti civilizačně odlišované jako „ženské“¹⁶ (všední) a „mužské“ (hrdinské) jsou často v protikladu a dosáhnout jednoty uvnitř jednoho člověka je nemožné. Avšak protikladné typy jednání jsou potřeba. Vyrovnání se s tím rozporem může být provedeno formou střídání rolí, kompromisem. Ale úplnou morální bytostí je pouze pár.

Ponaučení čtvrté říká: všední ctnosti zaměřené na blízké občas vyžadují nahrazení statečností a štedrostí bez konkrétního adresáta. Spravedlivých s těmito vlastnostmi je nedostatek a je to pochopitelné. Vždy pečujeme o dobro „blízkých“. Chtít něco jiného by bylo vzpourou proti přirozenosti, ale musíme být schopni poznat okamžiky vyžadující rozšíření kruhu blízkých - chvíle vyžadující projevení štedrosti a statečnosti ve prospěch „cizích“.

Na základě výše uvedeného uzavírám analýzu Todorovovy koncepce takto: Pro výzkum povahy československého komunistického režimu padesátých let, tak jak se odrážela v realitě vězeňských táborů, představuje kniha „*V mezní situaci*“ vhodný zdroj hypotéz a námětů ke zkoumání.

¹⁵ Nebo také vcítění, či *sympatie* v původním významu. Tato povinnost není přemáháním, ale sublimací našich sklonů. (Todorov, 2000: 310)

¹⁶ Kniha se dotýká gender otázek na několika místech

3. Plán výzkumu

Výše vymezený sociologický výzkum reality komunistických režimů vyžaduje dvě základní teoretické opory: konceptuální a metodologickou. Konceptuální rámec bude použit jako vstupní brána zkoumání komunistické reality v mezích sociologického paradigmatu – zpřesní předmět zkoumání. Metodologický rámec umožní vybrat vhodné nástroje pro výzkum předmětu zkoumání.

3.1 Volba výzkumné metody

Kniha Tzvetana Todorova je výsledkem kvalitativního výzkumu morálního života za podmínek mezní situace. Zdrojem informací byly autobiografické texty vězňů a vězňů.

ANALÝZA MOŽNÝCH ZDROJŮ VÝZKUMNÉHO MATERIÁLU

Zdroje výzkumných dat mohou být v daném případě rozlišeny podle původu na oficiální a na neoficiální, podle pozice, kterou dotazovaný zaujímal v mezní situaci (vězeň/vězňů), podle doby sběru (historické/současné), nebo podle míry zprostředkování na ne/autentické.

Oficiálních zdrojů z dané doby není mnoho. Posloužit by mohly vyšetřovací a rehabilitační spisy. Ty se však života táborů zřejmě nebudou výrazněji dotýkat. Možná bývalé bezpečnostní složky vedly tajnou dokumentaci. Lze však pochybovat o její sociologické využitelnosti a zejména o její dostupnosti. Neoficiálními prameny mohou být osobní výpovědi, nebo jejich literární podoba. Literárních pramenů není mnoho. Dobové prameny by byly velmi cenné díky své autenticitě a neexistenci časového zpoždění. Ale těch je obecně málo a ještě méně jich má parametry požadované pravidly sociologického výzkumu.

Nelze opomenout již provedený kvantitativní výzkum vězňů padesátých let. Dotazník o šedesáti otázkách připravil zesnulý profesor University v Pittsburghu Jiří Nehněvajs. A profesor University v Groningenu Ivan Gaďourek poté provedl vyhodnocení více než šesti set vyplněných a vrácených dotazníků. Výsledky pak byly v publikovány v knize „Žalářování, pronásledování a zneuznání“ (viz Gaďourek, 1997).¹⁷

Za pravděpodobně nejdostupnější materiál pro zamýšlený výzkum lze proto považovat autentické výpovědi samotných vězňů (vězňů asi nebudou příliš ochotní k výpovědím) získané rozhovorem s nimi. Druhým možným zdrojem výzkumných dat jsou výpovědi literárně zpracované. Jen pro úplnost dodám, že je také nutné pracovat s věrohodnými statistickými daty o táborech a věrohodnými postřehy o životech tamních vězňů.

¹⁷ Zde trochu předběhnu a potvrdím, že jakkoli byl můj výběr náhodný, jsou mé výsledky ve shodě s jejich. Ovšem mají pochopitelně jinou strukturu.

POUŽITÍ KVALITATIVNÍ PŘÍMÉ METODY

Pokud přihlédneme k povaze výzkumného problému, potenciálním zdrojům dat a současnému stavu teoretické reflexe, jeví se výhodnější použití kvalitativních metod. Zejména proto, že život politických vězňů komunistického režimu není dosud dostatečně teoreticky reflektován, resp. hypotézy nejsou dostatečně usazeny. Výzkum života v komunistických vězeních má sloužit k dílčímu porozumění povaze komunistického režimu. Kvalitativní výzkum dovoluje „periferním viděním“ sledovat i související otázky a je proto i v tomto ohledu vhodnější. Kvalitativní rozhovor dovoluje zhodnotit na místě relevanci výpovědi doplňující otázkou.

Je však bezpodmínečně nutno připravit kvalitní schéma vedení výzkumu, věnovat dostatek času sběru a průběžnému vyhodnocování získaných dat. Podmínky výpovědi informantů musí být co nejvíce srovnatelné.

KRÁTKÉ SHRNUTÍ ZÁMĚRU EMPIRICKÉ ČÁSTI PRÁCE

Empirická část diplomové práce se bude zabývat sociologickým výzkumem vybraných rysů života lidí, kteří se nacházeli v podmínkách umožňujících libovolné užití násilí proti jednotlivci s cílem zbavit jej vůle svobodně jednat. Sledování života v mezních podmínkách podává relevantní obraz o podstatných rysech lidského chování. Tyto rysy má naše chování i v běžných situacích – zde jsou pouze více zastřeny. Výzkum proběhne na základě kvalitativních výpovědí bývalých vězňů. **Získané poznatky budou srovnány s koncepcí lidského chování obsažené v knize Tzvetana Todorova „V mezní situaci“.** Cílem práce je přispět k výzkumu způsobů, jimiž komunistický režim formoval lidské chování, a který může v podobě předávaných vzorců chování ovlivňovat i naši současnost.

3.2 Poznámky k metodologii

Základním kamenem metodologického východiska mi byla následující teze:

„Popisy, které obdržíme od lidí zařazených do výzkumu, nesmí být brány ani jako ‚validní ve svých vlastních termínech‘ a stát tak mimo hodnocení a vysvětlení a ani nesmí být odbyty jako epifenoména nebo ideologická zkreslení. Mohou být užity ve stejné míře jako zdroje informací o událostech a stejně tak musí být užity jako nástroje odhalující používané náhledy a diskurzivní praktiky.“ (Hammersley-Atkinson, 1995: 156 – vlastní překlad)¹⁸

¹⁸ „The accounts produced by the people under study must neither be treated as ‘valid in their own terms’ and thus as beyond assessment and explanation, nor dismissed as epiphenomena or ideo-

Zaujmeme-li důsledně tento postoj, pak získáváme při rozhovorech dva základní typy informací – faktografické a diskurzivní. Obojí jsou pro výzkum stejně důležité. Znalost historických reálií nám spolu s porovnáním s ostatními výpověďmi umožní odhalovat zkreslení a pátrat po jejich zdrojích¹⁹.

ZAŘAZENÍ METODY

Pro dosažení vytčeného cíle jsem se rozhodl použít kvalitativní, volně strukturované rozhovory s bývalými politickými vězni. Z nabízené typové škály kvalitativních rozhovorů se z hlediska mého konceptu jeví jako nejvhodnější biografický výzkum. Jan Hendl (1999: 65-66) označuje za pole biografického výzkumu tyto oblasti:

- a) Vnitřní perspektivy jedince
- b) Interakce jedince v sociálním kontextu
- c) Zkušenost jedince v různých rolích v průběhu různých okamžiků života

Všechny tyto oblasti patří mezi oblasti jež hodlám sledovat. Podle Normana Denzina²⁰ může plnit biografický výzkum ve společenských vědách následující funkce:

- a) testování teorií, hypotéz nebo tvrzení (použito částečně),
- b) **interpretace společenských jevů** (hlavní důvod proč je metoda použita),
- c) expozice k názorům jednotlivých skupin (použito částečně);
- d) dokumentace subjektivních prožitků institucionálních procesů (důležitý důvod pro použití této metody);
- e) analýza sociálně psychologických procesů (použito částečně);
- f) vývoj teorií, operacionalizace konceptů, které zatím nemají jednoduše vyjádřitelný empirický protějšek, pomocí jejich propojení s konkrétními významy pro subjekt (důležitý důvod pro použití této metody).

Výše uvedené poznatky umožňují uzavřít metodologické úvahy s tím, že biografická metoda (jde o biografii vzniklou kontrolovaným způsobem) je metodou vhodnou pro dosažení vytčeného cíle, jímž je výzkum života politických vězňů padesátých let. I když tato volba platí s výhradou, že: „*Metodologie výzkumu není vytvářena předem, ale v průběhu sběru dat... ..metodika kvalitativního výzkumu*

logical distortions. They can be used both as a source of information about events, and as revealing the perspectives and discursive practices of those produced them.“

¹⁹ Strauss a Corbinová (1999: 121) uvádějí matici podmiňujících vlivů počínající od jednání souvisejících s jevem až po mezinárodní úroveň. V této souvislosti se výše provedené (str. 66 an.) přiblížení historického pozadí jeví jako nanejvýš vhodné.

je definitivní teprve tehdy, když bylo dosaženo teoretické saturace.“ To lze přijmout, při respektování dalšího Dismanova (1993: 302) napomenutí: „Věrohodnost [výzkumu] je dána naprostou jasností analytického procesu.“

ZÁKLADNÍ VÝCHODISKO

Výzkum mezní situace vězení a táborů komunistického Československa bude probíhat na pozadí konceptu předloženého T. Todorovem.

- a) Považují tábory, o nichž mluví Todorov, za srovnatelné s prostředím komunistických vězení padesátých let. Tehdejší situace vyhovuje Todorovově definici totalitarismu a dostupné zprávy z komunistických vězení (jak je podali např. Karel Pecka, Vladimír Kubeš či Jiří Stránský) vykazují shodné rysy se „vzpomínkovým materiálem“, který analyzoval Todorov.
- b) Pro úplnost je nutno uvést, že budu vycházet z hypotézy o shodné lidské podstatě, která není ovlivnitelná umělými kulturními a národními hranicemi. Také budu vycházet z předpokladu o normálním rozložení altruismu a egoismu v populaci.
- c) Život ve vězeních padesátých let budu považovat za bytí v mezní situaci a k mezní situaci budu přistupovat jako k prostředí, které vyhraňuje (nikoli vytváří) obecně přítomné rysy.
- d) Pátrání se zaměří na všední ctnosti – zda a do jaké míry pomáhaly přežití.
- e) Souběžně bude ověřována hypotéza o všednosti zla.
- f) Bude položena otázka o spravedlnosti, její definici, současném stavu a determinantách jejího prosazení.
- g) Informanti se vyjádří i ke způsobu, jímž se má společnost vyrovnat s vlastní minulostí.
- h) Nepřímo bude ověřován vztah k moralizování a k manicheismu.

Z toho, co bylo uvedeno, je zřejmé, že nebudu postupovat v duchu *grounded theory*²¹. Nesporně se budu snažit důsledně respektovat induktivní schéma, ale protože už jen motivace pro výběr tématu přepokládá existenci výchozího stanoviska, snažil jsem se toto stanovisko utřídit a vyjasnit. Ke splnění tohoto úkolu mi napomohla kniha Tzvetana Todorova. Z ní jsem vytipoval jako použitelné výše

²⁰ Citováno dle Hendla (1999: 67)

²¹ Jen připomenu, že Strauss a Corbinová (1999: 14) ji ve své učebnici charakterizují takto: „Zakotvená teorie je teorie induktivně odvozená ze zkoumání jevu, který reprezentuje. To znamená, že je odhalena, vytvořena a prozatím ověřena systematickým shromažďováním údajů o zkoumaném jevu a analýzou těchto údajů. Proto se shromažďování údajů, jejich analýza a teorie vzájemně doplňují. Nezačínáme teorií, kterou bychom následně ověřovali. Spíše začínáme zkoumanou oblastí a necháváme, ať se vynoří to, co je v této oblasti významné.“ Domnívám se, že logickým důsledkem postupu podle této metody je vznik nepotřebných rozhovorů. Nechtěl jsem, aby se

uvedené hypotézy. Jedná se však o hypotézy povýtce startovní a pokud se ukáží jako nevyhovující, jsem připraven je modifikovat či zavrhnout ve prospěch hypotéz nových.

3.3 Rozhovory

OBECNÉ ZÁSADY VEDENÍ ROZHOVORU

Je nepochybné, že naučit se vedení rozhovoru je otázkou dovednosti nabyté praxí. Nic však nebrání tomu, připomenout si některé obecné zásady. Mezi nimi na přední místo patří respektování etických ohledů při práci s daty²². Avšak etické ohledy musí korigovat i práci v jejím celku. Mezi hlavní eticky citlivé oblasti Hammersley a Atkinson (1995: 263-278) dále řadí: dosažení **souhlasu**, jenž je **informovaný**, vyvarování se jednání, které by mohlo informanty **poškodit**, respektování **soukromí**, zohlednění **exploatační** povahy rozhovoru a vědomí vzniku **důsledků pro další výzkumy**.

Již citovaný Jan Hendl (1999: 110) rovněž uvádí zásady pro vedení rozhovoru. Z nichž, pamětliv jeho úvodního doporučení, že předpis pro kladení otázek v zásadě neexistuje, jsem pro své potřeby vybral tato doporučení:

- a) Soustředit se stále na účel zkoumání;
- b) **nechat široký prostor pro dotazovaného a jeho termíny a styl;**
- c) rozlišovat a chápat různé typy informací, které jsou získávány;
- d) **klást skutečně otevřené otázky, udržovat neutrální postoj a nenaznačovat odpověď;**
- e) otázka musí být kladena jen jedna a musí být srozumitelná;
- f) je třeba klást sondážní otázky;
- g) nutno dotazovanému dávat na vědomí účel otázek;
- h) dávat najevo zájem o odpovědi;
- i) udržovat vztah důvěry;
- j) **sledovat reakci dotazovaného** na celkový průběh rozhovoru.

ROZVRH ROZSAHU VÝZKUMU

Plánoval jsem, že rozhovory proběhnou při osobním kontaktu, s plánovanou délkou mezi 30-60 minutami a proběhne minimálně 10 a maximálně 20 roz-

některá vyprávění stala díky „usazování hypotézy“ nepotřebnými a proto jsem usilovně hledal vstupní koncept.

hovorů²³. Domnívám se, že odhad 10 rozhovorů tvoří hranici, při které ještě výzkum neztrácí smysl. Rozdíl mezi dvaceti a deseti rozhovory by mohl vzniknout při ztrátách na sesbíraném materiálu – v důsledku etických ohledů či pozdějšího zjištění nepoužitelnosti získané výpovědi atd. Snahou bude skutečně 20 rozhovorů. Větší časové a materiální náklady by byly neúměrné formátu a účelu diplomové práce a také mým finančním možnostem. Prvotně jsem zamýšlel oslovit okolo třiceti lidí.

VÝZKUMNÁ POPULACE

Populace dotazovaných musí být vymezena. Lze provést místní vymezení – pobyt ve stejném vězení, či časové vymezení – uvěznění ve stejné době. Ovšem zde je riziko, že nebude možno zajistit dostatek informantů – z důvodu velkého časového odstupu. **Populace bude vymezena** volněji jako *lidé, kteří dlouhodoběji, řekněme minimálně měsíc pobývali v mezní situaci*. Vždy bude pečlivě dopředu ověřeno, zda uvažovaný informant odpovídá této podmínce.

OBSAH ROZHOVORU

Tématem rozhovoru bude život v mezní situaci a to co mu přecházelo a co následovalo. Půjde o modifikované schéma - epizodickou *oral history*²⁴. Informant bude v první části vyzván, aby vyložil, jak se dostal do vězení. V druhé části padnou otázky na téma chování vězňů a následovat bude část věnovaná chování vězňů. Čtvrtá část vyprávění bude věnována chování vězňova okolí k němu poté, co byl propuštěn. Rozhovor bude ukončen dotazem na způsob vypořádání se s minulostí. (Schéma rozhovoru je uvedeno na straně 74.)

3.4 Jak probíhaly rozhovory?

Vedení rozhovorů jsem plně podřídil úctě ke zpovídáným osobám. Jde o lidi pevných životních zásad, kteří za sebou mají nelehký život. Proto jsem se snažil důsledně respektovat jejich vůli, nezasahovat jim do soukromí a nepoškodit je jakýmkoli výzkumným krokem. Jejich osoby jsou z tohoto důvodu anonymizovány.

²² např. Hammersley a Atkinson (1995: 204).

²³ Počítám-li na přípravu rozhovoru 1 hodinu, na dopravu z a na místo setkání 2 hodiny na vlastní rozhovor 1 hodinu, ½ hodiny na „navázání otevřeného kontaktu“ a 4 hodiny na přepis jedné hodiny rozhovoru zjišťuji, že je třeba cca 8 ½ hodiny na jeden rozhovor. To znamená při počtu 20 rozhovorů práci 1 běžného pracovního měsíce.

²⁴ Hendl (1999: 66) používá názvu *epizodická biografie*

Rozhovory probíhaly v místě, které, jak jsem vytušil, dotazovanému nejlépe vyhovuje. Dotazovanému jsem se nejprve představil a stručně jej seznámil s cílem práce, tak jak jej vymezuje část nazvaná „*Motivací k výběru tématu je snaha o orientaci v současnosti*“ (str. 4). Poté jsem načrtl zamýšlený obsah rozhovoru. Rozhovor měl volné schéma (viz str. 74), ovšem pokud se vyprávění dotazovaného spontánně vyvinulo jinak, snažil jsem se to respektovat a korekce prováděl co možná nejhleduplněji. Z toho také vyplývá, že délka rozvržených částí je u jednotlivých rozhovorů různá. Vycházel jsem z Dismanem (1993: 293) propagované zásady, že **nejkvalifikovanějším odborníkem na popisovanou situaci je dotazovaný sám.**

Ačkoli jsem měl v úmyslu činit si terénní poznámky v průběhu rozhovorů, jejich zapisování působilo v prvním rozhovoru velmi rušivě. Situaci jsem řešil tak, že jsem druhého dotazovaného dopředu upozornil, že si budu zapisovat: „*abych nezapomněl, co se chci zeptat*“. I tak však zapisování znovu silně přitáhlo pozornost. Navíc byl přerušen oční kontakt a vyprávění poněkud zadržávalo. Proto jsem od zapisování upustil a vše důležité si snažil zapamatovat. Potřebné zápisky jsem činil až po skončení rozhovoru.

V následující kapitole bude každý z dotazovaných krátce představen a bude uveden jeho příběh. Zamýšlený rozsah práce počítal s uskutečněním 10 až 20 rozhovorů v délce 30-60 minut. Nakonec se mi podařilo uskutečnit 10 rozhovorů, které trvaly v průměru dvě hodiny a ve dvou případech se rozsah přiblížil čtyřem hodinám. Pouze v jednom případě trval rozhovor méně než šedesát minut. Také odhad doby přepisu rozhovorů se ukázal jako příliš optimistický. Při průměrné rychlosti přepisu 1000 slov za hodinu patřil dosažený čistý čas 6 hodin, 17 minut na jednu stranu 2 hodinové kazety k těm spíše lepším. Vypravěči měli odlišnou slovní kadenci a vyprávěli rozdílným slohem. Přepisoval jsem doslova vše, i přerušování a různá váhavá slovní vyjádření. Pokud se některý vypravěč zajíkal, nebo v důsledku povahy popisované události mluvil potichu, bylo třeba záznam mnohokrát ve smyčce vracet.

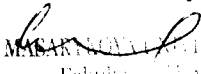
Pro navázání kontaktu s dotazovanými jsem použil tři základní metody. Jednak jsem přímo telefonicky či poštou kontaktoval osoby, o nichž jsem věděl, že patří do mnou sledované populace (k tomu viz dopis uvedený v příloze na str. 75) Dále jsem se obrátil na organizace, které tyto osoby sdružují, se žádostí o zprostředkování kontaktu (k tomu viz dopis uvedený v příloze na str. 76). Nakonec

jsem také oslovil osoby, které o politických vězních padesátých let natočily filmové dokumenty, a požádal je o předání kontaktu na bývalé vězně. V jednom případě jsem rozhovor uskutečnil s osobou, na kterou jsem dostal kontakt od informanta, se kterým jsem uskutečnil rozhovor.

Jak již bylo uvedeno, rozhovory nemají stejnou strukturu, ačkoli bylo samozřejmě mou snahou docílit nejvyšší uniformity. Při čtení níže uvedeného textu je proto nutno respektovat fakt, že se jedná o „analytickou složeninu“ nerespektující skutečné pořadí a rozsah odpovědí k jednotlivým částem.

POZNÁMKA K PŘEPISŮM ROZHovorŮ

Rozhovory byly nahrávány na diktafon, poté byly přepsány (více než 149 616 slov) a byly důsledně anonymizovány. Pro snazší orientaci jsou osoby označeny pseudonymem, který je má jednak charakterizovat a jednak anonymizovat. Dopslovný přepis rozhovorů je obsažen v samostatné příloze této diplomové práce, rozhovory obsahují citlivé údaje o vypravěčích, které by mohly usnadnit jejich identifikaci. Cítím se proto zavázán neposkytovat je volně k dispozici. Přepisy proto budou k dispozici při obhajobě. Při odevzdávání práce byla jejich existence rovněž prokázána. O jejich existenci a svázanosti s mými závěry se samozřejmě může přesvědčit i oponent.

Viděla
MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ
Fakulta sociálních studií
Gorkého 7
602 00 BRNO ©
26.7.2001

GRAFICKÁ ODLIŠENÍ V ÚRYVKÁCH

Použité úryvky jsou upraveny kvůli anonymizaci. Identifikovatelná slova jsou překryta hvězdičkami „*****“. Pokud vyjádření cituji s přerušením, je to označeno třemi tečkami „...“. Nebyla-li věta, či slovo dokončeno, je to vyznačeno dvěma tečkami „..“. Text úryvků je psán kurzívou, mé vysvětlující komentáře či dokumentace graficky nezaznamenaných projevů jsou uvedeny v hranatých závorkách „[]“. Přepis respektuje dialekty a ponechává i v hovorové řeči běžná opakování slov či hledání vhodného výrazu. Když jsem považoval dané místo za důležité či jen zajímavé, vysadil jsem je tučně.

4. Stručné představení dotazovaných a obsahu rozhovorů

4.1 Hlavní linie příběhů

„Sebe-identita individua je reflexivní jev. Je robustní i křehká, klíčová je pro ni biografie a zachování její kontinuity. Síla sebe-identity je dána jejím organizujícím vlivem a její křehkost vychází z její závislosti na vlastní pravdivosti.“ Giddens (1991: 54-55)“

SKAUT

Odsouzen byl v roce 1950, když mu bylo dvacet jedna let. Původní rozsudek odsuzující jej k trestu smrti byl odvolacím soudem změněn na doživotní trest odnětí svobody. Trest v celkové délce čtrnáct a půl roku vykonal v několika pevných věznicích a v uranových dolech na Příbramsku. Do vězení se tento student Vyšší školy dostal proto, že v rámci skupiny skautů převáděl přes hranice lidi ohrožené pronásledováním. Byl zatčen rakouskou policií a předán Sovětské okupační správě, která jej vydala českým orgánům. Z vězení uprchl a po provedení další akce byl zatčen. Soud jej shledal vinným ze: *„shromažďování zbraní a organizaci hromadného odporu proti dělnické třídě“*.

Pochází ze skromných venkovských poměrů (otec byl drobný živnostník, který ztratil živnost a matka byla v domácnosti) a důležité místo v jeho životě hrála katolická víra. Po propuštění pracoval v dělnických povoláních, blízkých své původní profesi. Po invazi v roce 1968 odešel do exilu mimo Evropu, kde dodnes žije se svou ženou (také vězněnou). Má dvě děti. V novém působišti získal vysokoškolské vzdělání a stal se váženým profesorem ve svém oboru. SKAUT je otevřený a laskavý věřící člověk. Pro jeho životní postoj jsou charakteristická dvě rčení: *„Skaut pomáhá slabšímu“* a *„Vždycky víš se najdou lidé, kteří mají tendenci pomoci, ať seš v jakékoli situaci a ať oni tím riskují cokoli.“*

MAZÁK

Když byl v roce 1954 odsouzen, bylo mu dvacet šest let, byl ženatý a měl dvouleté dítě. Z původního trestu odnětí svobody na sedmnáct let vykonal sedm let na Jáchymovsku v uranových dolech. Do vězení se tento absolvent vysoké školy humanitního směru dostal za to, že spolu s kolegy shromažďoval a do zahraničí

zasílal dostupné neoficiální informace o stavu společnosti. Tuto činnost vykonával pět let. Pointou je, že veškerá jeho činnost byla díky kolaboraci exilového činitele pod intenzivní kontrolou čs. bezpečnostních složek. Odsouzen byl za špionáž a velezradu.

Pochází ze skromných poměrů městské rodiny. Otec byl státní zaměstnanec, matka byla v domácnosti. Aktivita po únoru 1948 byla přirozeným vyústěním poválečné činnosti, do které se zapojil ještě jako student. Po propuštění se znovu vzdělával. Po několika letech práce v manuálních zaměstnáních dosáhl vysokého odborného statusu mimo původní obor. Po roce 1989 byl veřejně činný a dosáhl vysokého postu. MAZÁK si příliš nepotrpí na velká slova, zachovává si nadhled. Je přímý a srdečný člověk. Pro jeho postoj je typické toto rčení:

„To je na tom nejsmutnější, já tejdne vybírám jedno nebo dvě parte přátel, s kterými jsem jako v těch kriminálech byl, no a vždycky jsou to shodou okolností takový velmi slušní lidé, kteří umírají že. Zatímco darebáci, ti se dožívají málem sto padesáti let, vůbec se k ničemu nehlásí, takže to je pro mě opravdu deprimující, když zase tady ... takový hodný člověk 15 let seděl, 12 let seděl tak nakonec skončil tam někde zapomenutý...“

SOKOL

Když jej v roce 1952 odsoudil Státní soud k trestu odnětí svobody na jedenáct let, bylo mu dvacet roků. Z trestu vykonal osm let a to v pevných věznicích, v uhelných dolech a v uranových dolech na Jáchymovsku. Do vězení se dostal proto, že spolu s kolegy ze střední školy vyráběli letáky a roznášeli je.

Vyrostl ve středostavovské městské rodině a byl vychováván v duchu demokratických a národních ideálů první republiky. Jeho život velmi výrazně ovlivnilo vnímání války a poválečné situace obnovy státu. Byl a stále je aktivním členem České obce sokolské. Po propuštění pracoval v dělnických profesích, ale udělal si maturitu a po překonání určitých obstrukcí mohl pracovat v konstrukční kanceláři. Sokol je rázný člověk sportovního ducha. Dodnes je aktivní a pomáhá jiným. Jeho postoj je dobře charakterizován slovy: *„my jsme byli odsuzováni za nějaké zločiny, které jsme nepovažovali za zločiny... ...když to vezmete po té stránce druhé, my jsme nic neudělali, jenom jsme vydávali tiskové letáky a roznášeli to. Podle mého názoru to chtělo pár facek a bylo to vyřešený“* a také: *„z té doby jsem pochopil a chápu, že si musíme vzájemně vypomáhat, tak to dělám.“*

JUDR.

V roce 1949 byl odsouzen na dvacet let, bylo mu tehdy třicet tři let, byl ženatý a měl dvouleté dítě. Z trestu odnětí svobody vykonal jedenáct let a to na Jáchymovsku, Příbramsku a v pevných věznicích. Do vězení se tento právník dostal proto, že „*mohl jako vysoký státní úředník organizovat emigraci svého nadřízeného*“ a z toho že „*mohl organizovat špionáž*“.

Vyšel ze středostavovské rodiny. Otec byl středoškolský profesor a matka byla v domácnosti. Rodina měla vysoký vzdělanostní potenciál a DOKTOR proto neomezoval své duševní aktivity na studium práva. Zajímal se jak o techniku, tak o klasickou literaturu. Po propuštění musel pracovat jako manuální pracovník ve stavebnictví, ale podařilo se mu získat technickou kvalifikaci. Poté pracoval v této profesi a později v ní vychovával učně. Doktor je dodnes velmi vitální a angažuje se v otázce potrestání minulého bezpráví. Jeho osobu dobře reprezentuje tvrzení:

„Soudce, který odsuzoval v 50. letech k horentním rozsudkům ...donedávna on tyto lidi, které sám odsuzoval, rehabilitoval, dyť to je právnícký nonsens. ...Kolik těch lidí studovalo protiprávní systém komunistický? Všichni. Dyť mám dojem, že ani ty fakulty se ještě dneska od toho komunistického neřádu neoprostili úplně. Já to chápu. Když 40 let omílám jednu větu tak ta věta nakonec se mně vstřebá do krve, dyť já tvrdím jednu věc: i my věžňové jsme byli tím komunismem ve svém morálním pojetí poškození. I my, přestože jsme se postavili a stavěli jsme se proti tomu. Všichni.“

MATEMATIK

Odsouzen byl v roce 1954 když mu bylo třicet dva let, byl ženatý a měl roční dítě. Dostal trest odnětí svobody v délce 25 let. Z něj vykonal šest let, a to v uranových dolech na Jáchymovsku. Odsouzen byl za sbírání údajů o stavu země a za jejich zasílání do zahraničí. Po roce 1989 se dozvěděl, že práce skupiny byla řízena spolupracovníkem Státní bezpečnosti.

Pochází ze středostavovské rodiny, otec byl státním úředníkem a matka byla v domácnosti. Vychováván byl v demokratickém duchu ideálů první republiky. Po propuštění pracoval manuálně, ale využil svého zájmu o matematiku, kterou studoval i ve vězení, a získal tak další vysokoškolský titul mimo svůj původní obor. Po roce 1989 byl publikačně činný. Jeho originální názory v rámci studované skupiny vězňů nejlépe vystihuje tato charakteristika vězeňského prostředí: „*protože celkem nemá smysl to nějak zhoršovat, to byl prostě jako pracovní tábor.*

prostě jste nemohl ven... ..Víte ono každéj má dojem, že ten kriminál, že to bylo že tam lidi seděli a plakali, tak to teda né... “

KANTOR

Když je v roce 1950 odsoudili na osmnáct let odnětí svobody, bylo mu dvacet tři let. Zavřeli jej s jeho bratrem, otcem a strýcem. Strýc, voják západní armády, byl popraven. Z trestu vykonal jedenáct let. A to v uranových dolech a pevných věznicích. Práce skupiny, jejímž byl členem, spočívala jednak ve sběru informací o stavu společnosti a jejich zasílání na západ a jednak v pomoci lidem ohroženým státní mocí. Soud jej shledal vinným velezradou. Ve skupině působil agent státní bezpečnosti.

Jeho otec byl zaměstnán jako státní zaměstnanec a s maminkou, která byla doma, vychovával 4 děti. Výchova probíhala v Masarykovském duchu první republiky. KANTOR byl zatčen 1 rok před dokončením vysokoškolského studia. Znovu v něm pokračoval v roce 1968 ale teprve po roce 1989 mu bylo umožněno studium dokončit a získat titul PhDr. Do důchodu pracoval v dělnických povoláních. KANTOR nyní mnoho svého času věnuje pořádání besed zejména se středoškolskými studenty. KANTOR je přímý a vstřícný člověk, jehož postoj asi nejlépe charakterizuje toto tvrzení: *„Protože ...já si myslím, že je důležité, když člověk nemá osobní zkušenosti, tak by měl mít jasno v principech. A podle principů, já jsem odjakživa měřil podle principů a ty principy odjakživa mně byly jasné. A proto jsem já tím, že jsem se dozvěděl, že existuje nějaká tzv. ilegální skupina, no tak jsem se bez váhání k tomu připojil.“*

KLAUN

Jako osmnáctiletý byl v roce 1950 odsouzen ke dvaceti letům odnětí svobody. Vykonal deset let tohoto trestu. A to v pevné věznici na Borech a potom na Příbramsku v uranových dolech. Byl obviněn ze špionáže, velezrady a spoluúčasti na vraždě. Jeho činnost spočívala v tom, že jako skaut psal a rozhazoval letáky a dělal drobné záškodnické akce a zapojil se do péče o postřeleného kamaráda, jenž byl agentem vyslaným ze zahraničí.

KLAUN pochází ze sedmičlenné vesnické rodiny drobného řemeslníka. Vychovávan byl v duchu hodnot vesnické pracovitosti a katolicismu. Činnost skupiny měla romantické prvky a byla ovlivňována vlastními zkušenostmi s metodami

prosazování komunistické moci na vesnici. KLAUN pracoval celý život v dělnických profesích a přitom, jak je v kraji zvykem, se staral o malé rodinné hospodářství. Nyní se angažuje při nápravě minulého bezpráví. Klaun je otevřený, přímý člověk veselé povahy s přirozenou inteligencí. Jeho životní postoj dobře charakterizuje tento jeho výrok:

„Ondřej [duchovní] on byl tak perfektní, on se nebál facky ...on se nebál facky, to bylo přesně moje nátura. On mě dycky říkal: my máme stejnou krevní skupinu. Průsery...žádné klanění, žádné servítky asi takovýdle ten štýl, to bylo jednoa já jsem, dycky jsem měl štěstí na tydle ty lidi se nějakým způsobem nabalit já ani nevím sám jak.“

A také toto tvrzení:

„On mě někdo řekl, že v té pozdější době, že kvůli nám tady byli represe a také vedle věci. Já jsem řekl: Pardon, já ručím sám za sebe, né za vás. A když si neuvědomíš, že ten zločinecký režim to dělal, tak potom nemáme si o čem povídat. Já možu za to, že tvůj kluk nešel do školy? Buď byl hlupý, anebo ses měl dat ke komunistom a šel by. O tom nerozhoduju já. Za to nemožu já...“

NOVINÁŘKA

Když jí v roce 1950 odsoudili na patnáct let odnětí svobody, byla vdaná a bylo jí čtyřicet dva let. Deset let výkonu trestu strávila v několika pevných věznicích. Manžel byl rovněž vězněm a ve vězení umřel. Její činnost spočívala v organizování přechodu svobodomyšlných občanů za hranice. To bylo označeno jako velezrada.

Vyrůstala v rodině vysokého státního úředníka a byla připravována na dráhu „dámy z vyšších kruhů“. Z toho se však vymanila a pracovala jako novinářka. *„já jsem nechtěla být jenom jako taková slečinka, která chodí do cukráren a na čaje a to.. Já jsem cítila, že musím dělat něco jaksi solidnějšího, užitečnějšího. Todle to byl takový jepičí život, že ano. No tak se dřív žilo.“* Ihned v roce 1945 byla rozmetána redakce listu, kde pracovala a NOVINÁŘKA poté přednášela na vysoké škole. Po propuštění z vězení vykonávala pomocné úklidové profese a později jí bylo umožněno prodávat knihy. NOVINÁŘKA už jako dítě hovořila čtyřmi jazyky a vyšší vzdělání získala v Paříži. Jde o milou křehkou dámu pevného přesvědčení a jasných názorů. Její postoj bude nejlépe charakterizován těmito jejími slovy, kterými popsala, co jí pomáhalo snášet vězení: *„ ...to vydržely jenom dva druhy žen: které byly hluboce nábožensky založené, protože všechno u nich co se dělo byla vůle boží, to byly vzorné, ty byly báječné... .. a potom to vydržela dobře ta skupina, která byla fanaticky politicky založená. To jsme byly my.“*

A také následující charakteristika:

„...zajímavý je, že tam, to jsem taky vytykala našim ženám, ...a vůbec věžňům, že já bych byla čekala, že tam budou hlavně zavřené ženy z těch vyšších vrstev, ty ...tech továrníků a takových těch zámožných lidí. Ty tam nebyly. Ty tam nebyly, ty jsem tam nepotkala, ačkoliv jsem jich spoustu znala. Já říkám: ‚Ty si snad dycky vlezly doma do skříně nebo co, já nevím?!‘ Ale byli tam drobní lidé, byly tam učitelky, byly tam poštovní úřednice, byly tam ženy z venkovských usedlostí, ty tam byly a ty byly výborný, a ty byly výborný, to to jste musel klobouk dolů před nima jak ty, vůbec všechny ty ženy se báječně chovaly... ..předesílám, že tam byla elita národa. Hanba je, že z novinářů jsem tam byla sama, to je hanba. Žádná novinářka tam nebyla, jenom já, a z literátek tam byla Nina Svobodová No to jsem jaksi čekala víc.“

DOBROTA

Když ji v létě 1948 zatkli a na podzim odsoudili, bylo jí třicet sedm let a měla šestnáctiletého syna. Byla odsouzena ke třinácti letům odnětí svobody, z nichž plných devět vykonala - ve 13 věznicích a pracovních vězeňských zařízeních. Podstata její činnosti spočívala v pomoci lidem ohroženým komunistickou mocí. Tato její práce byla přirozeným pokračováním její činnosti za okupace. Svým postojem u soudu zachránila jednoho člověka od jistého vězení.

Vyrostla v rodině bohatého ředitele továrny, který však ji a jejího bratra vychovával „*spartánsky*“, což se jí později „*velmi hodilo*“. Ač část její rodiny měla německé předky, byla vychována v tradicích českého vlastenectví a katolicismu. Byla intenzivně veřejně činná. Po propuštění z vězení nemohla nalézt zaměstnání a pracovala v manuálních profesích. Později se v rámci jedné zájmové organizace vypracovala na vysoký úřední post. Jedná se o velmi laskavou a energickou ženu, jejímiž synonymy jsou dobrota, laskavost, starostlivost a péče o mezilidské vztahy.

Príznačné je, že ještě nyní je neuvěřitelně aktivní, organizuje setkání politických vězeňkyň. Ač měla v den rozhovoru zjevně nabitý program, čekalo mě vpravdě královské občerstvení a celé vyprávění neustále odbíhalo k poukazům na klady jiných lidí, příp. na jejich těžkosti. DOBROTĚ je 92 let, ale když jí zatelefonujete před 18 hodinou, nebude pravděpodobně doma, a pokud doma bude, bude k telefonu **utíkat**, jak jsem viděl na vlastní oči ... DOBROTU charakterizuje toto její životní krédo: „*Nikdy Pán Bůh nedovolí, aby jsi dostala na ramena víc, než uneseš! Opravdu ne. Vydržíš to. Věř mi, že to vydržíš. Vrátíš se domů.*“ A tento její výrok: „*to vědomí, když jste v kriminále a víte, že se za vámi zavřely dveře, že nikdo jiný nebyl s váma zavřený, to je nesmírně důležitý a povznášející pocit.*“

STAROSTA TŘÍDY

Když jej v roce 1948 odsoudili na pět let, měl manželku, malé dítě a bylo mu dvacet čtyři let. Celý trest vykonal prací v uranových dolech v Horním Slavkově. Podstata jeho činnosti spočívala v tom, že jako funkcionář vysokoškolské samosprávy vyvěsil oznámení, které upozorňovalo, že čistky prováděné Akčními výbory nemají legální podklad. Byl souzen podle předválečného zákona na ochranu republiky, kde 5 let představovalo při dané skutkové podstatě nejvyšší sazbu. Zatčen byl před vykonáním poslední státní zkoušky.

Vyrostl v rodině slováckého ševce, který šel za prací do Baťových závodů. Byl nejstarší z devíti dětí a už jako pětiletý pracoval jako kamelot. Byl zařazen do Baťovy experimentální školy, která vychovávala v duchu otevřenosti, demokracie a spolupráce. Již na škole absolvoval vícejazyčnou výuku. Jeho život od dětství provázela práce, vzdělávání a zapojení do samosprávy: „*Ano ten postoj, jak asi by měla vypadat demokracie, už byl zasety tady tou mou výchovou a růstem v tom Zlíně.*“ Po propuštění z výkonu trestu se vyučil a díky svému přístupu k lidem a práci dosáhl na post ekonoma malého podniku. Souběžně vyučoval cizí jazyk, který vystudoval na universitě. Starosta třídy je rozvážný a velmi shovívavý člověk. Jeho životní postoj nejlépe charakterizuje tento výrok:

„na dvanáctce mezi SNB na těch táborech byl jeden... byl také člověk z rodiště mého otce a ke kterému já jsem měl úzký vztah a spolu jsme s ním, jak se říká husy pásli... ..A já, když jsem ho uviděl v té řadě, tak jsem si říkal: to by mohlo být dobré. Já jsem se k němu trochu přihlásil, a to byl můj konec.. ...Já jsem se pak s ním setkal, jo po příchodu z kriminálu, po tom osmdesátém devátém. Omluvil se mně a říkal: Já jsem měl možná větší strach z toho, co mě čeká, než ty, kterýs byl v tom kriminále. Já jsem to vzal.“

4.2 Společné rysy příběhů

Pokud budu v následujícím textu pracovat s příběhy mužů a žen určených k likvidaci (odtud i zkratka M.U.K.L. a odvozený tvar ženského rodu muklyně), budu s nimi pracovat spíše anonymně a jen tam, kde to bude možné, uvedu předzívku. Uvedení souvislých příběhů by totiž učinilo nemožným zachovat žádoucí anonymitu. Aby však bylo možno podat plastický obraz skutečnosti, uvedu, co mají příběhy mých vězňů společné.

DĚTSTVÍ

Všichni vypravěči měli společné to, že zažili válku a mají osobní zkušenost s atmosférou první republiky. Je tomu tak díky hranici trestní odpovědnosti, která byla a je stanovena na 18 let. Válku zažili jako děti, mládež nebo již jako dospělí lidé. Tato zkušenost však nikdy nezůstala bez odezvy. Nacistický režim sloužil jako referenční bod nedemokratického uspořádání. A válečná zkušenost vyvolala či upevnila ve všech zpovídaných citlivost k omezování demokratických praktik.

Život za první republiky naproti tomu sloužil jako srovnávací bod demokracie. Ti, co ji zažili jako děti, však nikdy neopomněli zdůraznit, že je sice pochopitelné, že nemohli vnímat všechny souvislosti, ovšem atmosféru vnímat mohli. S hodnotovým systémem první republiky byli pak po desetileté přestávce konfrontováni znovu – ve vězení. A to díky trestní politice komunistické lidové demokracie. Nastoupivší režim téměř neomylně posílal do vězení všechny ty nositele prvorepublikových hodnot, jichž se nehodlali vzdát ani za cenu uvěznění.

RODINA

Mezi deseti vypravěči jsou zástupci všech vrstev společnosti (jakkoli je tento fakt náhodný). Výchova všech však měla několik shodných úběžníků, které se pochopitelně neprojevyly u všech se stejnou intenzitou. Těmito úběžníky byly: demokracie v Masarykově pojetí, respekt k poctivé práci, zájem o veřejné věci a zjevně i úcta ke vzdělání. Dotazovaní pocházeli z rodin nejrůznější velikosti, ovšem vždy bylo pravidlem, že pracoval pouze otec.

Nutnost zaměstnání matek přinesl až nový režim, který jednak mnohé rodiny vyvlastnil a jednak zlikvidoval zdroje určené k vyplácení penzí. Tato skutečnost šla v ruku v ruce s tím, že všem odsouzeným byl vedle trestu těžkého žaláře vysloven vedlejší trest propadnutí majetku a ztráty titulů. Rodiny se tak dostaly do okamžité existenční tísně. V důsledku zoufalé snahy odvrátit neodvratné se navíc snažily zajistit právní pomoc a díky tomu se mnohé rodiny zadlužily. Po propuštění proto bylo nutno nejen opatřovat si prostředky na živobytí, ale i splácet staré dluhy. V důsledku systému srážek nezaručil hornický plat zajištění vězně po propuštění. Podpora rodiny byla regulována a uvolňování vydělaných prostředků pro potřeby rodiny bylo vázáno na projevy loajality k režimu:

„No ale já jsem měl štěstí v tom, že prostě když mě zavřeli, tak jsme bydleli u manželčiny rodičů, že kteří se oba o tu man.. oni byli oba zaměstnaní, takže manželka jim tam teda vedla domácnost, s malým dítětem, takže z tohoto hlediska ta manželka měla jakýsi zázemí, což bylo vždycky nejhorší, protože tam byla řada těch našich spoluvězňů, kde to bylo opravdu dramatický, protože zůstala někde na venkově manželka s dvěma třema děckama, že, vystěhovali je z baráku, takže někde v nějakém zdravotním podnájmu se placatila, bez možnosti nějakého výdělku“

Ke konstantám příběhů patří to, že pokud zemřel někdo z rodičů v době vězení dítěte, vězeň se to s krutou důsledností dozvídal pozdě a často velmi nešetrným způsobem. Jak uvádí NOVINÁŘKA:

„Prosím vás, já nikdy nezapomenu..... jeden estébák tam rozdával korespondenci... .. My jsme mu říkaly Čáp, protože jsme nevěděly.. a on takle chodil... .. A najednou vidím jak z toho výklenku vyběhla jedna, to byla ze Šumavy, výborný vězeň... .. a vomdlela a zůstala tam ležet. A teď my jsme chtěly k ní, ale netroufaly jsme si, protože ten Čáp tam stál a koukal na ni... a my jsme si přes něj netroufaly jít, tak jsme čekaly... .. a von ji překročil, jako překračujete chcíplýho psa, a šel klidně dál jo. No tak my jsme šly a jsme ji křísily... Von jí dal zprávu, že jí popravili manžela. No tak aby nevomdlela no.“

Omezování komunikace s příbuznými bylo pravidlem. Často se tak stalo, že vězeň se dozvěděl o vážné nemoci někoho blízkého, ale poté byl několik měsíců odříznut od zpráv o vývoji zdravotního stavu. Jak řekla DOBROTA:

„A teď si představte, že když se mnou takle strkali, [častá změna vězení] tak, když nám naši psali dopisy, copak myslíte, že se obtěžovali přepsat tu.. to hodili do koše! Já jsem neměla třeba rok žádnou zprávu. Můj syn byl těžce nemocen, [infekční žloutenka se kriticky rozvinula díky zanedbání péče lékaři Pomocných technických praporů, kde byl nasazen v uhelných dolech] odvezli ho v tomto stavu do toho Ružomberoku, já jsem nevěděla půl roku, jestli žije.“

JAK SE DOSTALI DO VĚZENÍ? CHYCENÍ V SOCIALIZAČNÍ PASTI.

Zde je situace shodná prakticky u všech dotázaných. Do vězení je dostala činnost, která byla pokračováním pohybu v hodnotovém rámci, který si v rámci socializace osvojili před 25. únorem 1948.

Berger s Luckmannem (1999: 129) definují socializaci jako: *„úplné a důsledné zasvěcení jedince do objektivního světa společnosti.“* Ztěžší přesně identifikujeme, zda šlo ve smyslu sociologie rodiny (Možný, 1999: 141-148) o socializaci převážně rodinnou nebo zda hrála důležitější roli socializace mimo-rodinná. Důležité je, že zejména mladší z vypravěčů, se ocitli v něčem, co lze nazvat SOCIALIZAČNÍ PASTÍ. Byli dobře připraveni na život ve společnosti, v níž prožili dětství a

rané mládí²⁵. Ve společnosti však po Únoru nastala hodnotová diskontinuita a politická moc začala oficiálně prosazovat odlišné hodnoty, které byly ve velké většině negací původních hodnot. Odhlédnu-li od hodnocení povahy nového režimu²⁶, musím říci, že socializace, která má mimo jiné člověka připravit na úspěšnou cestu životem společností musela osudově vést ke střetu se společností „novou“. Situaci dobře vystihuje následující líčení SOKOLA:

„A vzpomínám si, měl jsem obavu tenkrát, když mě první návštěva měla přijít, tak jsem byl připravenej, že se rodičům omluvím, že jsem jim způsobil takové příkoří atakdále. Ovšem situace byla taková, že mě rodiče předehnali a když jsem se jako s nima dal do řeči, tak moje maminka mě skočila.. a povídá: my se ti v prvé řadě musíme omluvit, my jsme totiž zanedbali jednu ze základních věcí, kterou jsme tě špatně vychovali: my jsme ti totiž neřekli, že náš národ nestojí za žádné oběti, promiň nám to...“

Všichni vypravěči se do vězení dostali vědomou činností proti nastupujícímu režimu. Ve smyslu komunistického chápání spravedlnosti se tedy dopustili trestního deliktu. V důsledku svého právního vědomí však tento delikt buď vůbec za delikt nepovažovali, nebo nemohli absolutně přijmout výši uložené sankce. Ostatně nechme je promluvit. Dva vypravěči informovali o situaci u nás:

„...zhruba v té podobě, v jaké jsme je vydávali do Února, tak jsme je zpracovávali dál po Únoru s tím, že samozřejmě ty obsahy, který tam byly, zahrnovaly i tu část těch nepublikovaných tisků.“

„No my jsme psali přehledy, [dnes i dříve běžně vydávané rešerše o ekonomice a politice] tak [smích] to byly takové hrozné zločiny, že ...“

Další tři dělali „klukoviny“.

„...my jsme nic neudělali, jenom jsme vydávali tiskové letáky a roznášeli je. Podle mého názoru to chtělo pár facek a bylo to vyřešený.“

„Prostě dělali jsme, co jsme uznávali za prospěšné. No a potom došli komunisti a – řekli: Konec. Ve Svazu mládeže tam vám dáme všechny možnosti, jo ale Junák se ruší jako takový, jo. My jsme říkali jo tak v žádném případěpotom nám zakázali vůbec činnost, i to scházení. No a tím pádem jsme se dostali nějak s nima do křížku... ..to byly všechno klukovské věci. Ale my jsme jim třeba začali letáky. Psali jsme letáky [smích] vyhrožovali [smích] jsme komunistům a prostě došlo to, až už to dospívalo k těm půlka čtyřicátého devátého. Tak už jsme si říkali, už jsme plnoletí... tak jsme pár těch komunistů vyplatili. Jo jak oni chodili ze schůze, tak [smích] jsme na ně počkali a dali jsme...pár z těch komunistů jsme zbouchali.“

²⁵ Období německé okupace bylo ve velké většině charakterizováno neochotou a rezistencí k nově prosazovaným hodnotám. Pomocí různých prostředků byl udržován nebo dokonce posilován dosavadní hodnotový svět.

²⁶ A mám s tím v této chvíli opravdu potíže.

„V duchu jsem se smál a říkal jsem si a za co? Pro co? Vždyť já jsem vlastně nic neudělal! Protože ty skutečné činy, to bylo neporovnatelné, že. To byly to bylo všechno ve stádiu přípravy ve stádiu úmyslu, že. A rozhodující bylo, že jsme se projevíli jako odpůrci političtí a bylo nás potřeba zlikvidovat.“

Jeden vypravěč se dostal do vězení pro výkon náplně své funkce:

„Vzhledem k tomu, že já jsem jako byl předseda Spolku a když začaly první ty akce, o tom, že někomu oznamovali, že ho vylučují ze studia na vysokých školách, tak jsem dal na vývěsku spolku, k tomu jsem měl oprávnění jako předseda, jenom normální oznámení, že: žádný akční výbor nemá podle zákona právo vylučovat někoho ze studia a že to má právo jedině akademický senát. Jo. A podepsal jsem to, jako předseda Spolku“.

A další tři vypravěči pro výkon obecně lidské povinnosti:

„Ale bylo mi jasné, oni je vyfotografovali ty chlapce[na masové manifestaci nesouhlasu s novými poměry] v první řadě, že je budou stíhat, to tak proto tak vznikla ta.. jaksi ta pomoc dostat těm.. dostat ty chlapce ven. Protože ty by byl čekal...“

„No tak jsem se tam dostal, že jsem jednoduše chtěl ZACHRÁNIT to dítě s tou paní. No tak **nezbývalo nic jiného**, jako skaut, který pomáhá slabšímu, a já jsem teda tomu skautskému heslu, tomuto: Pomáhat slabšímu, jsem zasvětil celý svůj život bych řekl a to mě přivedlo teda tam“.

„...a jednoho dne ráno brzo někdo zvoní a byl to tendlec ten a říká: ‚prosim tě, vedu ti dva chlapce, který přijeli z ciziny a víš potřebují legitimaci a musíš jim obstarat občanské průkazy.‘ No tak jsme šli, já jsem se hned sebrala, sedli jsme na vlak, a jeli jsme na Okresní Národní Výbor. A tam jsem měla kamaráda. Já jsem povídala: ‚člověče drahá, potřebuju dvě legitimace.‘ Říká: ‚jo jo jo já ti je dám. A mají fotografie?‘ Že jo... ..tak jsme na to nalepili fotografie a von to zaštemploval a měli legitimace“.

Jen na okraj nyní dodám jednu poznámku. Ve faktografické literatuře se často hovoří o nevinných obětech, přitom výše psané řádky jako by prokazovaly opak. Jedná se však pouze o zdánlivý paradox. Předně mnozí z vypravěčů byli souzeni v monstrprocesech se skupinami lidí, kteří se mnozí vůbec neznali a byli do skupin přiřazeni pouze náhodně. To byly mimo jakoukoli pochybnost nevinní lidé. (K tomu také viz příloha, poznámka č. 50 na str. 72). Dále za doby monopolního výkonu moci KSČ nebylo možno u soudů dosáhnout rehabilitace jinak, než volbou procesní taktiky absolutního popření viny. K tomu viz poznámka č. 52 na str. 72. I dnes díky přístupu soudů k právní dis/kontinuitě není situace zcela nesporná, jak ostatně ukazuje případ bratří Mašínových, kteří stále nemohou vstoupit na území ČR). A nakonec, ve smyslu demokratických hodnot, nešlo o jednání protiprávní, ale naopak šlo o jednání žádoucí. Ve světle těchto skutečností rozpory mizí.

VYŠETŘOVÁNÍ A ODSOUZENÍ

Společnými rysy praktikovaného způsobu vyšetřování jsou absolutní vydání do moci bezpečnostních složek, popření nejzákladnějších práv obviněného (presumpce neviny, přítomnost advokáta, doba vazby), užívání násilí ať už psychického nebo fyzického. Někteří z vypravěčů byli podrobeni brutálnímu mučení, někteří prošli vymýváním mozků, jiní byli velmi dlouho drženi v situaci nejistoty, okolního násilí, otřesných hygienických podmínek a hladu. U soudního jednání s DOBROTOU se podařilo předvolat jejího vyšetřovatele, který na otázku advokáta, jak dlouho trval výslech, zda hodinu, odpověděl takto: „*Có hodinuů? Třeba celou noc! To já jsem to potřeboval, tak jsem se před ní najed, aby měla hlad a aby lepší mluvila a vona měla hlad a vona ... aby povídala.*“

Kampaňovitost výkonu trestní politiky zejména v letech 1949-1951 dokládají ve vyprávěních několikanásobně přeplněné cely, odsouzení bez vydání písemného rozsudku, přesun na práci před vypršením odvolací lhůty a eskorty prováděné často vlakem, či najatými zájezdními autobusy.

Pominu-li bezprávný způsob přípravného řízení, musím říci, že v hlavním líčení vždy byla potlačena některá jeho důležitá složka. Buď obhájce přispíval k odsouzení obžalovaného (dle pokynu prezidenta zete Alexeje Čepičky - viz příloha, str. 69), aby tak riskoval tak, že se stane sám obžalovaným. Nebo probíhal proces zcela v režii prokurátora a soudce se řídil jeho verbálními či neverbálními pokyny. Popřípadě, byl-li prokurátor slušný člověk, vedl soud kovaný komunist²⁷. Jiná kombinace se nevyskytla.

Vypravěči označují proces jako divadlo, frašku, nebo za naprosto zbytečný.

„*To byla vlastně fraška. Že ano. Věděli jsme, že nám přiřívají věci, které jsme vůbec nedělali no a že ...že nás musí odsoudit za každou cenu, že musíme dostat ...až potom nás obešla trošku hrůza, když jsme sledovali ty popravy a ten případ Milady Horákové. Že ano. To bylo velmi silné, a to už jsme jaksi ...jaksi byli tak jako trošku zklamaní a už jsme znejistěli. Že ano.*“

Jeden obžalovaný zjistil verdikt od zapisovatelky ještě před jeho vynesením, druhý argumentací vyvedl soud z konceptu:

²⁷ Typu smutně proslulého dr. Vojtěcha Rudého, který při monstrprocesech vynesl 100 rozsudků smrti. Blíže k procesům viz poznámka č. 37 uvedená v příloze na straně 67. a poznámka č. 46 v příloze na str. 69.

„Na základě otázek, který položil on, a já jsem je doplnil ty otázky, politický a vojenský znalec, který byl přítomen, a byl obdařen těmito otázkami, prohlásil, že žádná ze skutkových podstat, který se projednávaly na tomto soudě, nezakládala skutkovou podstatu trestného činu. Doktor Rudý vylít, stopnul proces a šel se na vnitro zeptat, jestli mi těch 20 let má dát a za dva dni mně je dal [smích]. Dokonce: Takový nesmysly nám sem dáte a pak to nedovedete obhájit! Na toho znalce.“

Jak taky může vypadat obhajoba, ukazuje tento výňatek:

„Jó no ten prokurátor, no ten řádil, no to ten proces dělal špatný dojem, že byl spíš inkviziční [všichni aktéři přispívají k objasnění skutku], než akuziční [sporný proces, kde má obžaloba a obhajoba rovnou pozici], víte. Ano. Tzn. že tam všichni [smích] byli proti mně. Já si [smích] vzpomínám na toho obhájce, který prohlásil: **málokdy se setkáváme s takovými zločiny, jaké spáchal tady obžalovaný** To řekl obhájce, no samozřejmě no ten soudce ten byl zaprodanej... on potom skončil v blázinci, víte? Páč on těch rozsudků měl strašně moc.“

Z dnešního pohledu je zajímavý postoj k výši trestu. U všech vypravěčů panovalo přesvědčení, které dobře vystihuje KLAUN: „Přijímáte trest a já říkám: [furiantsky] Ale jó já to беру jo. Teď to strnulo a v sále bylo: [klesavý výdech] On to přijímá, ...no... já říkám [smích] rok nebo dvacet? Dél bolševici stejně nemožou vydržet. A už to bylo. To mě dal [ještě žijící vyšetřovatel] do drš'ky [smích]“. Hlavní bylo „nedostat provaz“ víra v brzký pád režimu byla nezlomná a všeobecná. Tresty se označovaly jako D.K.R. – do konce režimu. Jeden vypravěč říká, že poté, co byl vynesena rozsudek odnětí svobody na dvě desítky let, šli to přítomní příbuzní oslavit.

Z uvedeného vyplývá, že pokud mohli mít vyšetřování nějaké pochybnosti o skutečné povaze komunisty nastolené lidové demokracie, průběh vyšetřování a soudního procesu je rozptýlil. Situace byla známa, zbývalo zvolit další cestu.

VĚZENÍ

Všichni vypravěči našli ve vězení nějakou formu obohacení v oblasti mezilidských vztahů. Setkali se tam s lidmi, se kterými by jinak pravděpodobně nikdy nepřišli do styku, nebo by nešlo o kontakt tak těsný. Je snadno doložitelné, že tvrzení „seděl jsem s elitou národa“ není nadnesené.

„...zjistils, že v těch nejkruťjších dobách, **ty lidé, kteří na tom nebyli o moc lepší než ty, tak se vždycky snažili pomoci**. A navíc bylo příjemný v jejich společnosti pracovat. To byli vzdělaní lidé, od nich ses neustále něco učil, někdy on řekl nějakou větu a tys o tom přemýšlel celou noc nebo nežs usnul na té samotce, no a to byly ty nejpříjemnější zážitky.“

„...to byli vysoce kvalitní a vzdělaní lidé, kteří prostě tam...já jsem tam zažil spoustu tak bych řekl seminářů, politických i ekonomických atd. Čili já jsem tam nabyl poměrně velice slušného rozhledu, naučil jsem se dokonce i německy, trochu i anglicky atd. Čili já jsem přišel v té době, jsem využil tu dobu maximálně pro sebe, co jsem teda využít mohl... **... Díky tomu, že tam byli vzdělaní lidé, vytvořili tam prostě i bych řekl vysoce kultivované prostředí...**“

„Velice moc se diskutovalo. O všech možných otázkách, ...A hovořilo se všude, kde se vůbec dalo že ...to třeba dneska už nikomu nic neřekne, ale to tenkrát znamenalo v těch podmínkách nesmírně mnoho... ..jsem chodil na společné dílny, kde jsem se setkával se všemi se vší možnou jaksi kulturní a duchovní elitou národa“

A připojím vyznání naprosto převracející logiku normality a deviace:

„**Prostě já děkuju bohu, děkuju bohu, že jsem se do téhle té společnosti fakticky dostal, kde sem potkal tak zlaté, tak charakterní lidi, a byli neco mohli si nad něčím zakládat. Já za celý život jsem nepotkal jednoho, kdo by si foukal, kdo by kdy mě dal znat, že já su obyčejný blbec z dědiny.**“

„Já si myslím, že celé to prostředí jo, i když **předtím tam člověk přišel takový nedodělaný, spíš přispělo k tomu, že jestli tam byla nějaká možnost sklouznutí do toho špatného, že zmizela, protože já si myslím, že opravdu těm, kteří chtěli něčím být, kteří se snažili, přijít na kloub tomu, co lze a co nelze, že spíš celé to období přispělo.**“

„Já bych řekl že ten kolektiv celý, opravdu těžko bych vyzdvihoval někoho nad jiné, ale opravdu musím říct, že mě překvapilo, jo, chování takových lidí, jako byl profesor Chytil, jako byl ten poslanec ... kněží . **Takové osobnosti byli ti ke kterým člověk viděl svůj vzor. Protože to byli proti mně starší lidé, jo, a to mě velice posilovalo, jo, protože jsem byl klučisko - no dvacet čtyři let, když mě zavřeli. Když jsem si uvědomil, že takoví lidé jo, jsou v kriminále a vědí proč.**“

Po stránce vnějšího prostředí už situace tak dobrá nebyla. I když platí, že nejhorší období bylo patrně v letech do Stalinovy smrti, stále musíme mít na paměti, že ačkoli po roce 1955 už vězňové nebyli trestáni snížením dávek jídla, stále většinou pracovali v uranových dolech. K práci v dolech, která je riziková sama o sobě, se přidaly účinky radioaktivního záření. Ne všichni vězni jeho účinky snášeli tak dobře, aby jim to výrazně nezkrátilo život. Ženy na „uranu“ nepracovaly, ovšem byly nasazovány na těžké práce v rizikovém prostředí.

Mnoho vypravěčů neopomnělo zdůrazňovat, že situace ve vězení velmi záležela na skladbě vězňů (k tomu viz příloha - poznámka č. 44 na str. 71). Pokud v táboře převládali političtí nad kriminálními a retribučními byla situace snesitelná, a naopak. To, že byli v rámci táborové samosprávy podřízeni kolaborantům, bylo pro mnohé odbojáře z druhé světové války hořkým soustem. Na druhé straně

mnozí z nich v bližším styku s odsouzenými podle tzv. retribučních dekretů zjistili, že někteří z nich byli odsouzeni neprávem.

Pro úspěšný pohyb ve vězení bylo důležité získat důvěru zkušeného vězně, který řekl „co a jak“, nebo naučil morseovu abecedu, či mladému vězni poradil (tváří v tvář v daných podmínkách nesmyslnému vzdoru), že: „nejdůležitější je přežít“. Takto vzpomíná jeden vypravěč na pomoc zkušeného kriminálního vězně, jenž mu poradil strategii při výslechu:

„To byl pašerák, kterej měl už spoustu trestů. Ovšem on mně více méně prospěl. Protože mně řekl: ‚Pamatuj si: oni ti řeknou, teď budu mluvit jak on, voni ti řeknou my víme všechno, vědí hovno. Vědí jenom to co jim řekneš. Tzn. že nesmíš mít komplice, protože ty řekneš něco, komplic řekne něco a voni to nakonec dají dohromady a vytlučou to z vás.‘“

Roli věznění ve svém životě vystihovali vypravěči různě: „když jsem se vrátil, jako bych navázal, jenom ty stromy byly větší“, což vyhlíží optimisticky, ovšem z další poznámky vyplývá, že vypravěč přišel o možnost být přítomen ranému dětství svého dítěte. Jak už bylo uvedeno v části „Rodina“ (na str. 33), mnozí po návratu nepotkali své rodiče. Také záleželo na tom, v jaké fázi života dotazovaného vězení zastihlo. Uzavřu proto část věnovanou věznění tímto úryvkem:

„Jenomže takhle ztratili jsme roky, nám ubýval prostě život, nám ubývala prostě energie, já jsem se potřeboval vzdělávat, já jsem potřeboval si prostě vybudovat nějakou pozici pro život, pro budoucno, ale já jsem seděl, já byl v Jáchymově a pak mě dali na uhlí, tak jsem kopal uhlí půl druhého roku, pak jsem byl... tři roky jsem byl na Jáchymovsku, pak jsem na pevných věznicích jsem prošel kde co, čili pořád jsem byl někde, ale to nemělo žádný význam do budoucna.“

BACHAŘI, VELITELÉ, DOZORCI A ČŮZY

Ve vyprávěních většinou figurují jako vděčný terč vtipů.

„...někteří teda byli šíleně blbí. Třeba ten zdravotník. Prostě tam si někdo stěžoval, že nemají mléčný injekce, tak von nechal dovézt konvu mlíka že to no...ti politrucci, ten tam dycky říkal, začínal projevy: ste blbí ste protože kdyby ste nebyli blbí, tak byste tady nebyli. Ale nedělejte si iluze, že jako se odsud dostanete, protože kdyby jako imperialisti se na nás vyhrnuli, tak povoláme maršály, admirály všichni [smích] jako se postaví imperialistům na odpor.“

„To prostě ta jejich, dá se říct, že to byla úplná imbecilita, dyť prosím vás to rčení toho Kubáska jo: Vy si myslíte že jsme blbí, ale my to víme! Anebo představte si jeden kamarád, malíř, dobrej. Namaloval Attilu- Bič boží a dal tomu tvář Stalina a teď voni ho vyslychali a teď tam ten ten Kubásek říkal: Takovej génius, takovej darebák, takovej génius, takovej darebák, takovej génius, takovej darebák. rozumíte a ukazoval na toho Stalina až mu velitel tábora řekl: Soudruhu, prosím tě, běž pryč! Jo, víte, protože to bylo na světlici. Čili tam bylo takových 15 mukulů. A to víte, že si toho všimli.“

„...jo dělala sa silnica. Pak sa zase likvidovala, pretože sa udělala z uranovéj rudy. Na to došli za dva roky, že teda vlastně tá silnica je udělaná z teho žlutého květu, kerý měl ještě větší radioaktivitu, jak ten černý. Jak tá smolka: a dva roky se v tom žilo. Protože nekdo, když šli dělat filcunky, tak nechal zapnutý aparát[Geiger-Müllerův počítač na zjišťování radioaktivity] a najednou zjistili, že tam prostě řve všechno možné.“

Některé vtipy, byly vyprávěny jako historky:

„...je přeci stará věc. já jsem přišla jednou nějak pozdě a já říkám: ‚pane veliteli, to je vis maior, to není....‘ ‚majora Vise, já dobře znám‘“

„...Já jsem vám zapoměl říct, tendectlen, jak jsme kradli, tak se mi podařilo někde ukrást nějaký krásný co bylo vod Shakespeara, jak jsem.. to bylo.. to byla krásná věc. To bylo překrásný.. a teď přijde...Zabořenej do toho samozřejmě a teď přijde nějaká kontrola a von neviděl neslyšel a ten: ‚Co to máš?‘ ‚Bbb ppprosim bbásně‘ ‚a od koho to máš?‘ ‚od Shakespeara.‘ ‚Shakespeare na bránu!‘“

Podstatu útoků na intelekt vězňitelů možná odhaluje toto povzdechnutí:

„No já jsem ...někdy něco utrousila, vite ...ani nemám tušení a nemám jistotu, jestli to vůbec pochopil, von to asi vůbec nepochopil, protože kdyby mě byl pochopil, tak by mě byl potrestal“

Nemám k dispozici další potřebné informace, ale myslím si, že podobné vtipy slouží jako metaforické vyjádření sociální propasti v tradici „národa smějících se bestií“, který proti hrubé síle bojuje ironií a vtipem. Vyvozovat z těchto postřehů obecné závěry o inteligenci lidí stojících na druhé straně myslím nelze. Blíže reálnému hodnocení situace patrně bude tento postřeh, který kromě lenosti - druhého rysu připisovanému vězňitelům - upozorňuje na fakt, že inteligence u bachaře mohla být na škodu:

„Říkám, převládala tam u nich zřejmě ta nechut' k normální práci, protože to jistě není nic záviděníhodného, když musí sedět na věži a dívat se tupě. Tam třeba jeden jako z těch záludných lidí byl právě na tý Rovnosti, to byl tady bývalý pinkl tady z nádražní restaurace, který, když museli vyvěsit oznámení: ‚Děkujeme vám, že nám nedáváte spropitné‘, tak se vyděsil, že nebude dostávat tringely a tak šel jako dělat bachaře. A to byl takový poměrně inteligentnější a o to nebezpečnější, protože si dovedl vymýšlet nejrůznější nástrahy a teda finty, kterýma nám to tedy zneprjemňoval“.

S tím koresponduje i tento postřeh:

„Tam byly taky dozoračky: my jsme jim říkaly čůzy a ty byly daleko horší a daleko zlomyslnější než ti muži, protože tak zlomyslný jako ty ženský, to ty mužský nebyli.Ta znala naše achillovy paty. Ta je znala moc dobře, Jéžíšmarja, ta věděla kde máme bolavý místo, kam uhodit ...“

A vězňitelé byli samozřejmě i velmi nepřijemní, o tom však pojednává podkapitola „Všední nectnosti“, kterou naleznete na straně 50.

NÁVRAT

Návrat domů byl návratem do jiného světa. Nikoli jen ve srovnání se světem vězení, ale v porovnání s tím, který existoval před uvězněním.

„Samozřejmě, ty reakce byly smíšený. Takže taková ti mí spolužáci, kteří mezitím dosáhli jako nějakých jako vysokých postů, takže ty se tvářili, vždycky když mě měli potkat, tak rychle [smích] přešel na druhou stranu, aby nebyl kompromitovaný, ale pár zase z těch lidí, a to bylo zajímavý, že jeden, což byl největší bolševik, tak ten se ke mně choval teda jako velmi korektně, on dělal.. ..ředitele toho zdravotnického zařízení, takže ten mě klidně, jako že teda: ‚prvně si potřebuješ odpočinout, že, tak tě tady uznáme na 14 dní‘ nějakou nemoc mně tam předepsal.“

„... musím říct, že mezi lidma venku záleželo do jakého prostředí člověk zapadl a jak si lidé věřili. Všichni mohli, všichni mohli a já jsem měl to štěstí, že jsem se setkal s lidma, kteří pomáhali a pomáhali mě právě proto, že věděli, v jaké situaci jsem.“

Hloubku vzniklé propasti, mezi světem uvnitř vězení a normální společností dokumentují tyto dva záznamy:

„Když jsem přišel domů, tak ti spolužáci naši byli vystudovaní hotoví, čili do toho nezapadli... jinak podotýkám znovu, že prosím Vás já jsem přišel domů, v tom šedesátém roce, já jsem si s těma lidma vůbec nerozuměl. My jsme totiž byli daleko víc duševně vyspělejší jako oni prostě naivní, hloupi, každé blbosti se smějou.. ..tehdy už byli vystudovaní, byli hotoví, čili my jsme si s něma přestali rozumět.“

*„Opravdu po této stránce, tu společnost, která tam [ve vězení] byla to byl...já nevím jak bych to řekl, to bylo něco, co nebylo možné, aby v té době existovalo v normální [sic!] společnosti. Na ... takovou ilustraci proto řeknu, že když já jsem se potom po těch pěti letech vrátil, v tom září 53 a přišel jsem domů, tak asi po 14 dnech jsem řekl manželce a svým známým: já to tady nevydržím, já musím něco udělat, aby mě znovu zavřeli. Protože já to tady nesnesu. **Protože já jsem najednou viděl, že je velice riskantní, v té době žít někomu, kdo je otevřený, kdo je přímý. Že je zapotřebí dávat si najednou obrovský pozor. Jak se chováš? Co řekneš? Jak jednáš? Že nemůžeš věřit téměř bratrovi, nebo toto jo. ČILI JÁ JSEM SE CÍTIL ÚPLNĚ, BYCH TAK JAKO ŘEKL, VYHOŠTĚNÝ Z DOBRÉ SPOLEČNOSTI MEZI NĚJAKÉ LOTRY.** Já jsem opravdu nechtěl v tom civilu bývat a trvalo mně to nejméně takový rok, než jsem se s tím trochu smířil, jo ...“*

Další poznámka na toto téma odhaluje směry společenského pohybu:

„...já jsem potkávala své známé, žádný už neměl kožich, žádný neměl klobouk, všechny ženské měly šátky, mužský měli čepice a velice mnoho se jich bálo mě.Ti se báli, ti se stranili.Já jsem se taky k nikomu nehlásila, protože jsem mu nechtěla dělat jaksi nepříjemnosti.“

Nezůstalo jen u setkání se známými. Tři vypravěči popisují setkání s bývalými dozorci, kteří uhýbali pohledem. Pravidelné bylo špiclování na pracovišti a doma. Dva dotazovaní popisují, že byli pověřeným spoluobčanem požádání o spolupráci

při donášení na vlastní osobu (jeden souhlasil, druhý ne). Jiní zase popisují, jak díky nezapomenutému špiclování záhy zjistili, kdo o ně pečuje.

NOVÝ START

Situace byla komplikována tím, že nové zaměstnání bylo striktně omezeno na podřadné a špatně placené práce. Ekonomický kapitál byl důsledně vyvlastněn:

„...ale podívejte se, my jsme museli se nějak žít, že tak oni nám dali 3 možnosti. Tak my jsme směly dělat: úklid, u zedníků a zametat ulice. Tři profese a víc jsme toho dělat nesměly. No a my jsme to musely vzít, protože jsme musely být z něčeho být živý. My jsme neměli být, my jsme neměli nic. Já jsem měla jedny hadry na sobě, které když tam byla amnestie jaksi vyhlášena, tak k nám přijela nějaká konfekce z Pardubic a ti nám, mohli jsme si koupit, za peníze, které jsme tam měly tak nějakou sukni a nějakou blůzu a to bylo všechno. Ještě štěstí, že to bylo léto, že jsme mohly chodit tak jenom na lehkou, že ano, v hadříkách. Než jsme něco sehnaly... .. Ne všichni se nechovali špatně, byla spousta lidí, kteří byli slušní a nestránili se nás, ovšem on nikdo nic neměl. On nás nemoh nikdo podpořit. Protože když vás někdo pozval na večeri, no to byla událost. A my jsme taky ani nechtěli je takle využívat, víte.“

Práce byla povinností a nutností. Ale člověk s cejchem vězně nemohl pracovat kde chtěl. „Svět“ se změnil:

*„...když jsem se vrátila z kriminálu, tak jsem potom dlouhá léta nemohla dostat žádný zaměstnání. Dlouho, že.. dycky když se.. ..přesto že jsem byla přesvědčená, že se znalostí němčiny, franštiny, angličtiny to bude pro mě maličkost najít pro mě zaměstnání,... Takovej dle štos jsem měla dříve, teď už jsem to dala pryč, těch těch žádostí vo místo . A dycky potom bylo...Já jsem třeba na Smíchovském nádraží, když už jsem žádný zaměstnání nemohla dostat, a věděla jsem, že nemám žádný příjem, peníze a nakonec, rodina byla zadlužená, že jo, protože museli toho advokáta.. 8000 korun. To tatínek si musel dát na vilu potom zas tu hypotéku, že jo, a tak jsem chtěla být zaměstnaná. Potkala jsem nějakýho doktora*****...Máš už zaměstnání?‘ Já jsem povídala: ‚Nemám‘ ‚Chtěla by jsi dělat aspoň ve Frutě, tak to jsou takový sezónní práce.‘ Já povídám: ‚Zdeňku jak ráda!‘ ‚Tak zejra příd hned do Fruty‘.“*

Pro vymanění se z tohoto důmyslného ekonomického připoutání bylo třeba buď změnit kvalifikaci na kvalifikaci v oboru, který trpěl nedostatkem pracovních sil a byl přitom pro režim důležitý - tedy **mobilizovat zdroje kulturního kapitálu**²⁸ nebo najít vlivného přímluvce ochotného osobního nasazení ve prospěch propuštěnce - mobilizovat zdroje starého či vytvořit nový **sociální kapitál**:

²⁸ Toto slovo chápu ve smyslu Bourdieuova (1998: 27-32) pojetí

„Potkal jsem svýho známého... ..on byl dokonce městskej poslanec....on mně říká: Běž, víš co, vodvolej se na mě, běž do *****, tam je rozumnej člověk vedoucí, oni tě přijmou. No tak jsem šel, ten ***** říká: vy nejste zaměstnaněj? Já vás беру! ..Šli jsme do toho kádrovýho oddělení, tam mě nechtěli přijmout... ..ale von není vyučenej, že no a žé nó a tak mu budeme muset dát nejnižší třídu. Ten ***** říká berete to? Já říkám: no vemu. Nejnižší třídu klidně vemu. Když se osvědčíte, okamžitě to zvýšíme. Taky dodržel slovo. A já jsem během půl roku měl nejvyšší třídu. Tam jsem byl přijat osazenstvem velmi dobře.“

„...tak matematika tam [ve vězení] byla povolena, takže jsem hodně matematiku., ale tenkrát se začalo hovořit o počítačích, a na těch šachtách pracovali civilisti, no a ti nám všelicos donesli, víte? „...potom v 65. jsem dostal místo jako matematik, u ***** páč tam byli samí soudruzi, kteří neuměli počítat, víte, a tak voni, jim se hrozně líbilo, že to je člověk, kterej je nemůže ohrozit, [smích] který je nemůže ohrozit v jejich pozici, no tak at' si počítá, támdle. No tak já jsem se tam pak měl celkem dobře, páč ta tá matematika jako nemá co společnýho s politikou“

KOMUNISTÉ A SLUŠNÍ LIDÉ

Z pohledu dnešního vyprávění o čtyřiceti letech mocenského monopolu může být zajímavá otázka, jak k politickým vězňům přistupovali jednotliví občané, stručně řečeno: zda linie členství v komunistické straně byla v rovině osobního jednání následována linií nesmlouvavého přístupu k oficiálně označeným nepřátelům dělnické třídy. Všichni dotázaní odpověděli, že nikoli. Někteří popsali přístup těchto straníků tak, že: „neškodili“ a ve třech případech byla pomoc straníka pro bývalého vězně velmi významná a pomohla mu získat slušnější zaměstnání.

CO SE ZKUŠENOSTÍ S TÁBORY DNES?

Na tuto otázku si každý odpovídá po svém. Někdo napsal knihu, jiný pořádá besedy, další je veřejně činný, píše do novin či vystupuje v rozhlase a televizi. Všichni však nějakým způsobem pracují na tom, aby zkušenost jich samotných a jejich nežijících přátel nebyla zapomenuta. Bez výjimky jde o vstřícné lidi schopné diskutovat. Všichni považují způsob, jímž se naše společnost vyrovnala s minulostí za nedostatečný, někteří vyjadřují hořké zklamání a jsou v této otázce plni skepse. Mnozí vkládají velké naděje do mládeže, nebo do prosté generační obměny. Vyřešení otázky spravedlnosti povětšinou situují mimo tento svět.

5. Todorovova koncepce ve světle empirických poznatků

Na počátku této práce byl představen přesvědčivý koncept všedních ctností a všedních nectností, spolu s popisem dvou možných způsobů naložení s minulostí. Protože jsem Todorovovu knihu vzal jako výchozí bod svého zkoumání, musím se k ní nyní vrátit a porovnat ji se sebranými daty.

5.1 Všední ctnosti vězňů

DŮSTOJNOST

Politici vězňové byli postupem času pojímáni jako nejnižší kategorie vězňů. Tuto strategii lze doložit změnami poměrů ve vězeních. S upevňováním komunistické moci klesal status politických vězňů:

„...protože v té době [vazba v roce 1948] byli ještě tzv. modráci, vězeňská stráž jo, a zas to bylo poznat. Tam byla většina, která jaksi ještě sloužila za první republiky a ti politickým vězňům říkali pane. [pauza 2 sekundy] s titulem když zjistili jaký byl, kdo to byl jo, tam bylo teprv jenom určitý zlomek těch nových, infikovaných tím a takových tvrdých, to bylo poznat i v tom postupu...“

„Podívejte se na dvanáctce [tábor 12, Horní Slavkov v roce 1951] například byl...dozorce, který před vězněm takle pohazoval tou patronou jo nábojem a říkal: jo to stojí korunu osmdesát, tak to je cena tvýho života“.

Vybraní politici vězni a skupina kněží byli staženi na trestní tábor „L“ (tzv. Elko), kde v primitivních mlýnech tzv. „věže smrti“ bez ochranných pomůcek rozmílali uranovou rudu dýchaje 24 hodin denně uranový prach.

Důstojnost vězně byla atakována velmi intenzivně, ovšem pravidla chování zůstávala jasná:

„...nejhorší ponížení té mé důstojnosti, kdybych, proto, abych sám sebe nějakým způsobem ochránil, tak kdybych něco špatného řekl, nebo někoho dostal do nepříjemnosti, nebo abych já se měl dobře, tak to by bylo něco, co bych si já dodneška nedokázal odpustit... ..jsou takové okolnosti, kdy člověk by se nechal mlátit, nebo by se i nechal zastřelit, nebo i zlikvidovat jenom proto, aby tuto hranici nepřekročil. A vědět kde, a v jakém případě...to opravdu záleží na tom okamžiku. Někdy já jsem přesvědčený, kdy někdo mohl z nějaké nerozváženosti, nebo nebyl zvyklý prostě na ten útlak kolem sebe, byl tam několik dní, že. A přišli na něj s nějakým tím podrazem a něco z něho třeba si vymutíli, no a ho to trápilo tak, že se třeba i sám pověsil.“

„Ze zásady jsem nemoh položit spoluvězně, nemoh sem něco na něj říct.“

„Naprostá většina z nás by nikdy si tu svobodu nevykoupila tím, že by podepsala třeba spolupráci.“

„V žádném případě by mě nezlomili na bonzácinu. Ani v dobrém ani ve zlém. Oni slíbovali: pustí na podmínku, pustí domů, ...tam velký zlom dělalo u mnoha lidí kouření. Za cigaretu koupili dost lidí, kterých sem si i skoro vážil, ...lidi zlomili na ty pitomé cigarety. Nebo na přilepšení jídla. Nebo na jednu návštěvu nebo prostě na slib, že půjde domů, že bude mít obnovu soudu.“

Takto pojatá důstojnost sleduje prospěch ostatních a uspěje před Todorovovým kritériem mravnosti.

Z těch vězňů, kteří zažili „existenční hlad“, každý tvrdí, že by dovedl pochopit, lidské selhání v takové situaci, a dokonce řekli, že by takového člověka neodsuovali. I zachovávání důstojnosti, které mělo podobu absolutní nespolupráce se správou tábora, není-li tato spolupráce vynucena například snížením dávky jídla či umístěním do korekce²⁹, byla korigována ohledy na situaci rodiny. Mohu říci, že s heroickým pojetím ctnosti jsem se při rozhovorech neměl možnost setkat.

STAROSTLIVOST

Zdá se, že byla osvědčena jako ženská ctnost minimálně z hlediska prostoru, který jí ve vyprávěních věnovali muži ve srovnání se ženami. Zdaleka to však neznamená, že by se starostlivost nevyskytovala i mezi muži:

„V Leopoldově nás například všechny lidi, co byli katoličtí skauti.. příslušníky lidové strany, všechny řeholní bratry, všechny kněze a biskupy, tak zařadili na bourání leopoldovského historického kostela... ..nás vytáhli z té samoty v těch 48 kilech váhy a dali ti krumpáč.. No a tůkals a bourals ten kostel. NO a ...najednou za mnou přijde řeholník...: podívej se tady máš chleba.... Každý den při tom bourání on bydlel na společných cimrách, tak z toho jejich přidělu, který tam oni měli normální, a my jsme měli pořád ty poloviční dávky, to bylo 10 deka chleba na den, že ano. Tak on z toho svého přidělu donesl polovičku, každý den mně dával.“

„...já jsem k tomu člověkově neměl nějaký hlubší vztah, prostě člověk, kterej byl na tom prostě stejně tak jako já, a věděl jsem, že když to udělám já tomu, tak zase mě to udělá ten druhý. Čili jsme si vzájemně tak vpomáhali.“

Zážitek vzájemné pomoci a starostlivosti byl vnímán jako přínos pobytu ve vězení: „okradli nás o všechno, ale dali nám přátelství“. Konfrontace s životem mimo vězení měla i tuto podobu:

²⁹ Korekce je označení pro „vězení ve vězení“. Používá se také označení „díra“.

„...pracovala jsem vod rána, od 6 hodin jsme dělali [sběrové zemědělské práce po propuštění] a teď přijel potom jednou během toho pobytu přijel.. nákladní auto a vezl ty bedýnky, že jo takový. A ty se na to vrhli, aby měl u sebe každéj hodně těch bedýnek , já jsem tam stála docela, víte já jsem to nedovedla po.. **protože, víte, v kriminále, kdyby se něco takového stalo, tak každéj by mu přinesl tomu druhýmu! ale ne aby se tam takle... víte ten egoismus my jsme tam neznali.**“

Ve zcela mezní situaci byla pomoc a starostlivost chápána jako sebezáchovná aktivita. Při společné práci, kdy hrozilo krácení dávek jídla v případě neplnění normy „pomáhals aby ses nemusel dělit“. K potvrzení starostlivosti jako sebezáchovné strategie přispívá i definice vyloučených z této pomoci. Vyloučení byli bonzáci neboli konfidenti: *To byli takoví, kteří si to sami zavinili, o kterých se vědělo, že jsou bonzáci, že.* Na otázku, zda by někoho vyloučily z řetězu pomoci a soudržnosti opověděla NOVINÁRKA takto:

No musely sme. Vždyt' ona taky některá sklouzla, dyt' ty estébáci používali hrozných metod ...ty si ji tam vzali dopředu do těch kanceláří a teď to tam do ní hustili, že bude domů a že bude mít balíčky a že bude mít dvě hodiny návštěvu [obvykle šlo jen o pár minut] a takovýhle hlouposti jí říkali a víte, když už ta ženská sedí 8 let a 9 let a doma jí rostou děti, no tak vona ... mnoho jich nebylo, ale přeci jenom sklouzla některá. No čímž jaksi se zavázala k spolupráci, to znamenalo, že bude naslouchat, co se povídá na cele, co se povídá v umývárně, co se povídá na chodbách, no a že to bude donášet dopředu. No to byly tzv. fízlice, my jsme se jich bály, my jsme se jich bály, že když stály tři na chodbě, z nás a bavily se a šla fízlice kolem, tak bylo ticho. Ale ty fízlice to nesly taky těžko, to byly státní a ty to nesly těžko, dyt' prosím vás vona jim podepsala spolupráci, pak se jí to chudákovi rozleželo, že to udělala, no a my jsme ji našli na záchodě se tam věšela. My jsme ji odřízly. No dycky jsme měly potom odstup. My už jsme se jich bály. Víte bály jsme se.“

AKTIVITA DUCHA

Víra hrála důležitou roli u většiny vypravěčů:

„Víte že ...někdy jsem si ...když jsem byla v Ruzyni, když mě potom na Štědrý večer, nebo předtím vodvezli do Ruzyně a jste tam v tý samotce, víte a u... já jsem nikdy nebyla těm jesličkám tak blízko, jako v tý Ruzyni víte, kdy jsem mohla vo tom Ježíškovi přemejšlet a říkala jsem: je to vůle tvá, je to já se tak podřizuju toho a ráda to nesu a znamená to, třeba teď, když potom zemřel tatínek,, tak za to, aby se mému otci tam podařilo, aby mohl v té nejsvětější přítomnosti Boží se mohl z toho radovat jo. To bylo opravdu, to byló dobrodíní pro vás, když děvčata který nevěřily, tak byly opravdu samy, kdežto vy jste nebyla nikdy sama, vy jste vždycky měla nějakou oporu, měla jste svého anděla strážného, měla jste tu, kterou jste svatý jméno přijala.“

A nešlo jen o ty, kteří si sebou tuto oporu přinášeli do vězení. Mnozí prošli přeměnou právě ve vězení. Katalyzátorem mohla být kritická situace.

„A mrazy tak mezi těmi 20, 30 se pohybovaly. To bylo moc. No a zrovna v té době jsem tam byl v té díře no. NO a potom ještě nakonec po tom mrznutí mě vyhnal bachař pod ledovou sprchu a dodnes nedovedu pochopit, že já jsem nebyl ani nachlazený, to je pro mě pořád záhadou. Víte a to mně jediné také je argumentem, proto že tam v každém případě musí působit a musely působit síly, které nelze jaksí redukovat na nějaký biologický základ čili ty síly, které jsou.. už přesahují hmotnou podstatu člověka...“.

„...já jsem byl vychováván jinak a teď jsem pochopil situaci jinou a ta víra ulehčilaTa víra prostě byla mimo a tady odsud začala víra a pochopil jsem to, pochopil jsem teda, že na tom něco je. Každý kdo tady toto odsuzuje, odsuzuje to proto, že neví, o co se jedná, nezná to. Samozřejmě, že všichni nemůžeme být v seminářích a toto prostě někdo musí vytvářet hodnoty a ne.. A ovšem tito lidé vytváří duchovní hodnoty a ti by měli jako vést tyto lidi, kteří dělají ty další hodnoty, vést je prostě v tom směru kupředu jako duchovním...“

A těm vězňům, kteří podobné kontemplace nebyli úplně schopni zase pomáhali kněží, kterých bylo v kriminálech také plno. Víra pomáhala přežít. Vedle víry v Boha pomáhala i víra v pád komunismu a snaha „nedat se“:

„...já jsem nebyla jaksí proti víře založená, ale já byla taková vlažná katolička, že ano, která by nic špatného neudělala, protože to považovala za nesprávné a za hřích, ale já jsem byla politický fanatik. Já jsem absolutně věřila v Západ, absolutně.“

„...to bylo takové trvalé setrvávání v určité duchovní oblasti v určité mimo hmotné oblasti víte a z té se žilo. A to si myslím, že to je tajemství toho přežívání takových extrémních situací, že ale nikdy jsme to nevzdali, že protože mohu mluvit v množném čísle jo.“

Na vzdělávací aktivity jsem už narazil na straně 38, přesto však uvedu další dva výroky, které dokreslí jejich roli:

„Tato duchovní stránka, kterou jsem tam načerpal a nabyl, tak mně velice usnadňovala život tam. Jo čili v moc věcích mně pomáhala, my jsme se dostávali do takového jiného životního stylu, nebo do chápání života jako takového, prostě my jsme se stali v tom okamžiku nad věci. To bylo velmi silné povzbuzení, kdy člověk nebyl závislej vyloženě na té stravě, na tom jednání atd. Prostě jsme si říkali: nám vykládej co chceš, ty vůbec nás nechápeš, čili to vůbec nemá ani smysl se s tebou dál zaobírat. Čili po této stránce jako člověk získal velkou posilu.“

„...já jsem uměla spoustu báječných básní, to jsem nevěděla, já jsem ze začátku dycky tu poezii to byla moje moje taková takovej opravdu hobby že jo. A když jsem potom přišla do toho kriminálu a teď jste v těch samotkách chodila těch 54 kroků [křížem krážem všemi směry maličkou celou] to bohatství, který jsem měla z těch veršů pro sebe brala z toho víte, ..mě často vypadly ty verše. Teď dolovat z té mysli to pokračování té básně, to bylo rozhodně zajímavější práce a hezčí práce – já jsem nebyla v kriminále, já jsem byla někde, kde jsem se to.. někde učila tu báseň.“

Zajímavé bylo pátrat po motivacích vyučujících:

„No ano, to protože my jsme s Jiřkou, to jsme dělaly s Jiřkou, že my jsme řekly-tam byly 18-ti 19-ti 20-ti letý holky. No! – a my jsme říkaly: **dyť vono jim to přetrhlo studium, dyť ty holky by byly třeba něco studovaly a teď tady seděj a hníjou . My, která co umíme, tak jim to musíme dát**, takže my jsme udělaly takové kroužky, kupříkladu doktorka Vacková, Růženka, která už nežije, ta dělala umění, s děvčaty měla kroužek mladý. Nina Svobodová literaturu, Jiřka Zábranová [matka J. Zábrany] ta přednášela zeměpis a češtinu já jsem je učila jazyky. No. A tak my jsme je připoutaly k sobě a voni měly aspoň nějaký cíl, a trošku zábavy a trošku užitečnosti, že se to učily..... **No nám to dávalo hodně, protože my jsme se cítily povinny jim to předat to, co víme.**“

„...to byli lidé, o kterých já bych řekl to byla ta zdravá éra, kteří vystudovali a dostali se k tomu v těch letech, dejme tomu od 30. do toho 39. roku na ty fakulty, že to byli lidé, kteří už věděli, co to je demokracie, už věděli, jak se mají chovat ...oni cítili taky, že byli násilně ukončení, v té činnosti vychovávat naši mládež, obzvlášť tu mládež vysokoškolskou, která má předpoklady zaujmout ta místa v té společnosti, aby skutečně jsme byli na výši, jo. No čili **oni v tomto směru to považovali za svou povinnost jo, že jsou povinni předávat a vyučít ty mladé, kteří tam byli. Především se věnovali těm mladým.**“

Někdy aktivita ducha poskytla i potřebný kapitál, který bylo možno použít po propuštění (viz str. 44). Zážitky ze vzdělávacích aktivit provázejí všechna vyprávění. Aktivita ducha měla za úkol překonat přítomnost a pomáhala snášet vězení. To si patrně uvědomovala i druhá strana. To vedlo často k zuřivým výlevům, pokud vyšlo najevo, že byla sloužena mše. To bylo zakázáno.

Takto pojatá aktivita ducha opět obstojí před Todorovovým kritériem zaměření na prospěch bližních.

5.2 Všední nectnosti vězňů

ODOSOBNĚNÍ A PARCELACE VĚDOMÍ

Ačkoli venkovní pohled, zprostředkovaný především literaturou, vykazoval silné uplatňování odosobňujících praktik v interpersonálním styku, ve vyprávěních jim nebyl připisován větší význam. Zdá se tedy, že i když vězňové byli označováni čísly a neznali jména dozorců a velitelů, nepovažují to z hlediska celkového hodnocení své situace za stěžejní skutečnost. Techniky odosobnění byly masově užívány při výsleších, zejména v prvním pětiletí nového režimu. Jejich cílem bylo zlomit vůli osoby, kterou si bezpečnostní aparát zvolil jako svůj cíl. Odosobnění ale fungovalo na nejvyšší úrovni stranických a státních orgánů. Jen tak mohl být plánován přísun vězňů (viz přílohu, str. 72) organizovány vykonstruované monstrprocesy (viz pozn. č. 47 v příloze na str. 71) a jen tak mohl být těžen vysoce zdraví nebezpečný materiál bez jakýchkoli ochranných prostředků.

Pokud výzkum probíhal mezi vězni, mohly být otázky na výskyt technik parcelace vědomí pouze otázkami projekčními, které však nepřinesly nějaké významnější poznatky.

POTĚŠENÍ Z MOCI A MATERIÁLNÍ PROSPĚCH

Motivace vězňů ke krutému zacházení byla vypravěči viděna právě v oblasti potěšení z moci a ve snaze si hmotně polepšit.

„Já si myslím, že častokrát v tom hrála roli taková ta sobeckost: já najednou tady mám příležitost vyniknout, tím, že ukážu, že jsem špatný. ...potěšení, řekl bych, z nekontrolovatelné moci. Protože ti jejich nadřízení ti nekontrolovali jak ten podřízený se chová. Čím byl krutější, tím to bylo pozitivněji hodnoceno. A ta nějaká ta frčka nahoru, nebo nějaká ta dovolená, nebo zvýšení toho platu zřejmě pro toho člověka bylo daleko důležitější, než celá ta role vlastního svědomí v tom vlastním životě, přestože bych řekl, že někteří s tím jejich svědomím byli v určitých fázích ovlivněni a nechovali se všichni taky tak krutě.“

Projevy obyčejné malosti zachycuje tento výrok:

„To sou lidi, kteří mají jako velmi kladný vztah k uniformě a museli jsme ho každé zdravít a stavět se do pozoru, že smekat před ním. Tam byla, tam byl ještě jeden zajímavý moment, v období roku 56, kdy došlo k událostem v Maďarsku, tak to teda z toho voni byli jako vyvedení v úžas a už jako si představovali, že se to tady vobjeví taky, tak to byli vohromě vstřícní, prosím vás tak nezdravte, se vidáme každou chvilku že a tady teď, běžte ještě přidat vám tam jako v kuchyni, takže jako se tvářili teda hrozně vstřícně, no a pak, když zjistili, že se to zastavilo, tak zas přitvrdili hodně.“

Uniforma má nad osobnostmi některých lidí magickou moc:

„Jinak byli to lidé doslova se dá říct, méně inteligentní, méně vzdělaní lidé, kteří prostě dělali nějakou bych nechcu říct podřadnou práci, ale ne příliš kvalifikovanou, ale, kteří najednou dostali příležitost najednou prostě se dostat nějak se dostat prostě údajně výš. Říkám dostali opasek, dostali čepici a najednou sami mezi sebou před sebou vyrostli. Čili to zase prosím vás každá doba tyto lidi potřebuje a tyto lidi jako vytáhne a tito lidé zato jí velice věrně slouží, ale slouží jim proto.. ani nevědí proč čemu slouží, prostě dělají to proto, že se chtějí mít dobře.“

A vězni dobře ví, s kým tenkrát měli tu čest a proč jsou vězňové taková jací jsou:

„To prostě oni, já jsem četl kdesi takovou trefnou charakteristiku bachaře. To jsou malí lidé s velkou touhou po moci ...to i byl jeden z vědomých psychologických tahů na tyto lidi, jak je získávat, jak prostě infikovat ji tu myšlenku ty si...ty teď máš moc a jo. A v tom se vyžívali, že.“

„A říkám byli tam ...a pak tam byli vyložené zlé někeří ti, můžu říct zlí ... ty lidi se cítili, z toho předchozího života byl nula, a teď najednou měl dvě šarže a já su.. a prostě toto byli taková ti nejhorší, prostě oni byli schopní se.. na rozkaz neuvažovat a udělat.“

„Ale byly mezi nimi rozdíly právě i v těch povahách, dejme tomu, někteří by nebyli, jednak nebyli sadisti ti sadisti byli v menšině zase a jednak by třeba ani nebyli schopní třeba člověka zastřelit, člověku vědomě ublížit nebo podobně jo. To spíše využívali té možnosti, že se do toho dostali, nebo že jim z toho něco plyne nebo že jim to posilovalo jejich sebevědomí“

IDEOLOGIE A VĚDOMÍ DŮSLEDKŮ SVÉHO JEDNÁNÍ

Zdá se, že na otázku podílu ideologie na jednání vězňů nelze dát jednoznačnou odpověď. Jisté je snad jen to, že v raných fázích režimu bylo ideologicky motivovaného jednání více než později:

„Ale když to převzalo SNB, těch 60%, to bylo vidět, že to **sou prověřeni fanatici, kteří se v tom dokonce i vyžívali**... ...když člověk byl v korekci, jo tak že z toho měli radost, když třeba jste tam byl na 2 na 3 dny, jo abyste dostal třeba jenom tu vodu. A někdy ani tu vodu ne. Když vám ji dával, tak do ní kopl.“

Častěji však byla ideologie popírána jako hlavní motiv nelidského jednání:

„Ovšem víte taková lidi jako Grebeníček, tak ten to musel v sobě mít, protože **normální člověk** aj když ho vemete do strany a řeknete mu: **Natlučte tomu vězňovi, no tak von nebude mít dost odvahy k tomu, on nebude na to mentálně připravenej.**“

„Ani to nebyly ideologický motivy u těch lidí, to byl spíš sadismus u těch lidí, víte. To byly skutečně kriminální případy.“

„Ideologie u nich nehrála roli, **oni byli nakukani nebo naučení**: to jsou ti, kteří z vás chtějí být nepřátelé státu musíte je ... čili prostě **oni byli vyškolení proti nám** [mimoděčný popis ideologie].

„Ideologie, masově bych řekl, v těch nižších složkách ...**pár frází, které jim natloukli do hlavy, ale to byli jednozávitníci, víte jednozávitníci.**“

Takto SKAUT ilustruje meze přesvědčovací schopností „nového myšlení“:

„...já si myslím, že **to je otázka víry v ideologii. Ovšem u nich, jako u materialistů víra není. Oni tomu, co tam přednášeli, nemuseli věřit. Oni se to mohli jenom naučit.** A to byla právě jejich ideologie... ...já jsem se setkal s bratrem Rudolfa Slánského v Leopoldově, Richardem. Ten v té době, Když Rudolfa popravili, tak nám tam vykládal, že ho **strana jenom zkouší a že Rudolf byl darebák, a že byl právem popravený.**“

Na otázku, zda si personál táborů a vězňů uvědomoval na čem se podílí, jsem dostával zápornou odpověď, kterou reprezentuje i následující líčení

„V těch padesátých letech zme byli prezentováni: vrazi, špióni, diverzanti, kteří chtějí převrat v republice, vrátit republiku ze socialismu... ...takle se prezentovali, a když potom tam bachař, kerý seděl na budce, tam uviděl svého tatu, kerý je jako mukl, tak zahodil samopal z věži [smích], a slezl dule a řvál: **tati oni nám říkali, že tady sú samí [smích] vrazi.**“

Vypravěči popírali roli ideologie, ale z výše uvedených úryvků vyplývá, že šlo spíše o terminologické nedorozumění. Jejich popis odpovídá Todorovově definici ideologie a proto lze říci, že v našich táborech a vězeních hrály roli obě složky prokazující instrumentalizaci aktérů zla: neuvědomování si důsledků jednání a přijetí ideologické manipulace.

MORALIZOVÁNÍ A ČERNOBÍLÉ VIDĚNÍ SVĚTA

Tzvetan Todorov ve své knize označuje moralizování a sklony k černobílému vidění světa za špatné způsoby zacházení s minulostí. Mohu říci, že mnoho hodin vyprávění s mukly a muklyněmi ukázalo, že jsou jim tyto tendence vzdáleny, ostatně jak vyjádřil jeden z nich:

„...já bych řekl, že černobílé vidění světa je naprosto nutné a oprávněné, ale pokud jde o principy. V lidském životě, v lidské společnosti v lidské komunikaci je naprosto nezbytně nutný prvek shovívavosti, že, prvek milosrdenství, prvek soucitu, že. To prostě jsou ty faktory, bez kterých není možný lidský život, že. Ale v principech to černobílé vidění naprosto je oprávněné. Poněvadž tam bychom měli mít jasno.“

Všichni zpovídání mají jasno v jedné otázce: komunistický režim je nesprávný a nespravedlivý způsob uspořádání společnosti. Měli v tom jasno než byl nastolen a měli trpkou možnost přesvědčit se o tom na vlastní kůži, když vládl. Na druhé straně jsou ochotni a schopni vyslechnout konkrétní příběh a posoudit konkrétní situaci – nemají tedy manicheistické sklony a nepotrpí si na moralizování.

SPRÁVEDLNOST A VYROVNÁNÍ SE S MINULOSTÍ

V této části vyprávění byla slova volena promyšleně a sdělení byla jasná a srozumitelná. Takto vyjádřil svůj postoj KANTOR:

„To jsme si říkali tehdy, že když se národ doví o tom, co se dělo, že to s ním musí nějak zatřást, že se to prostě musí nějak snad projevit, objevit v nějakém tom konání viditelném. Nestalo se nic a už nevěřím, že se stane. ...Aspoň mě je jasné jedno, že člověk to své úsilí nikdy nesmí vzdát. ...A čili pro mě osobně z toho vyplynulo to, že jsem si řekl, tak co mohu, mohl jsem sedět v zákonodárném sboru. ...já jsem se rozhodl působit tím směrem, že budu chodit po školách.“

DOKTOR vyzdvihl důležitost úcty spravedlnosti pro zdraví společnosti:

„Tak dokud se nevyrovná nevyrovnáme s těmi zločiny, které byly napáchány, dokud nebude oficiálně konstatováno, že to byly zločiny, **a dokud nebude morální odsouzení těchto zločinů zakotveno pevně v myslí občanů naší republiky, do té doby nebude u nás demokracie. Nebude u nás spravedlnost. ...zločinec dneska když ví, že velký zločin nebyl potrestán, tak říká si, co já bych jako malej zlodějíček, proč já bych byl potrestanej? ...To není možné. Dokud.. Když si bude každý hrát každý na vlastním písečku, tak to taky nebude pořádek.**“

Další politický vězeň zdůraznil roli spravedlnosti z hlediska „zdraví“ jednotlivců:

„Takovej biblickej odkaz na bibli je otázka svatého Pavla: pronásledovateľ, nepriateľ všetkých kresťanov, najednou sa obrátil a stane sa hlasateľom kresťanství. Predpokladom k tomu, aby sa to stalo bolo, že toho politoval, to čo děla, **odsoudil sám v sobě to, co dělal předtím** a začal něco nového. No a myslím, že tady je ten kámen úrazu, tady ta otázka té lítosti zatím nikdy u těch, kteří byli zodpovědní za toto období, se neprojevila....“

Další vypravěči projevují skepsi, která ale pramení z různých motivů:

„Teď řada těch svědků pomřela, řada těch materiálů, kterou ztopil Lorenc a spol., tak se **to vobitížně prokazuje a ten spravedlivej proces za těchto podmínek vést je to vidíme i u těch Němců nebo u těch Poláků...**“

„Pán Bůh to někdy těm lidem spočítá. Opravdu – dnešní společnost to je naprosto nemožné, přes všechny ty snahy toho ÚDV atd., pro to není příznivá půda dneska, a především proto, kdyby mělo se sáhnout, tak by se muselo sáhnout i do těch vyšších sfér, kteří dneska pořád ještě jsou na vrcholných místech ekonomiky a politiky soudnictví a školství. A že by to ti lidé těžce nesli, a proto to odsouvají bokem.“

„Voni ne nehrali k odpovědnosti, nic. Voni je nechali žít v klidu ...to nebylo snad správné. Snad měli aspoň nějaké důsledky z toho vyvodit, Dyl' voni se nadělali spoustu špatných věcí. A podívejte se, co bylo těch poprav.“

K Todorovovu pojetí spravedlnosti se velmi těsně přibližují následující dvě vyznání na téma spravedlnost:

„Aby ta veřejnost věděla, víte já jsem jednou mluvila s mládeží, víte říkala jsem: **my nechceme nic jiného, než aby ste věděli vopravdu co to je komunismus a abyste si nikdy nepřáli, aby zase znovu nastoupilo to takzvané komunistické.. ten komunistický ráj, aby to nenastoupilo.**“

„**A já prostě cítím zodpovědnost říct lidem, že ty co, popravili, že to byli slušní lidé, že zanechali mladí rodiny, bez otce, mnohdy bez jakýchkoli finančních prostředků ...kdyby jim dali už ty tresty, kdyby aspoň ty lidi nevěšeli. ...to prostě nemůžu přenést přes srdce, nemůžu.** Já opravdu jsem mezi něma byl a vím jak se chovali, vím jaký měli život, co kde zkusili, ten Mana jo. A to není jenom on, tam jsou desítky a stovky jiných.“

Todorov nazývá spravedlnost příkladnou pamětí a zdá se, že i vězňové ji posouvají do této roviny. Její realizace je úkolem celé společnosti. Političtí vězňové, kteří se mnou rozprávěli, pracují podle svých sil na ožívování paměti. Kroky

k uplatnění spravedlnosti Todorov vytyčil tři: vypovědět, soudit, pochopit. Jedenáct let od pádu komunismu političtí vězňové vypovídali o naší minulosti. Zda ji chceme i soudit a dokonce pochopit, není jisté. Vězňové svůj úkol splnili. Nemá-li se minulost opakovat, musíme udělat další dva kroky.

5.3 Krátké shrnutí

Todorovova koncepce se ukázala jako aplikovatelná na situaci našich vězňů padesátých let. Potvrdilo se, že přežít bylo možno pouze díky orientaci na druhé. Bývalým politickým vězňům je cizí hrdinský étos a všichni spíše vykazují rysy Todorovova typu ZACHRÁNCE. Parcelace vědomí nemohla být na dané populaci zkoumána, ale výskyt ostatních všedních nectností byl potvrzen, proto se osvědčily jako faktory pohybující se v těsné blízkosti velkého zla. Zcela v souladu s konceptem příkladné paměti vězňové akcentují potřebu poučení z minulosti a příliš nepracují s obrazy zrůd a étosem hrdinů. Zde tedy překážka pro vyrovnání s minulostí není.

6. Závěr

Předmětem zkoumání diplomové práce byla dílčí stránka povahy života občanů ve státě ovládaném komunistickou teorií a praxí. Studium výkonu spravedlnosti jsem zvolil proto, že podává reprezentativní popis obsahové náplně občanských práv politického uspořádání. Teoretickou oporou empirického zkoumání byla kniha Tvetana Todorova „*V mezní situaci*“, která pracuje s konceptem všedních ctností: důstojností, starostlivostí a aktivitou ducha a s protikladným konceptem všedních nectností: odosobněním, parcelací a potěšením z moci. Koncept všednosti otvírá Todorovovi cestu k pochopení obyčejností moderního obludného zla a je použit jako nástroj pro poučení z minulosti.

Teoretické inspirace byly ověřovány a rozvíjeny pomocí sběrů autentických výpovědí samotných vězňů. Zkoumány byly „dějiny lidí“. Zvolena byla metoda *oral history* v její epizodické variantě. Cílem práce bylo mj. přispět k výzkumu způsobů, jimiž komunistický režim formoval lidské chování, a které mohou v podobě předávaných vzorců chování ovlivňovat i naši současnost. Deset sebraných vyprávění (v délce cca 20 hodin záznamu a v rozsahu přibližujícím se 150 000 slov) podalo plastický obraz o tom, jak formovala vězeňská zkušenost životy jednotlivých aktérů. Pro jednotlivé životní poutě je typická role nemanifestované pracovitosti, odpovědnosti, statečnosti, úcty k zásadám morálky, slušnosti a spravedlnosti, která byla pobytem ve vězení spíše prohloubena. Nespravedlivé odsouzení, ke kterému byli vypravěči předurčeni svojí výchovou a životní zkušeností, v nich naopak posílilo cit pro význam mocenského garantování základních morálních zásad. Interakce s hrubou silou a tupostí v nich zase posílila vnímání důležitosti soucitu a vzájemné pomoci. Všem bez výjimky na pouti nelehkými podmínkami pomáhala aktivita ducha. Todorovovými slovy *osvědčili význam všedních ctností pro přežití mezní situace*. Všední nectnosti bylo možno zkoumat jen nepřímo a okrajově, díky nedostupnosti zpovědi našich Eichmannů, Hössů a Speerů. Z přímých vyjádření vypravěčů jednoznačně vyplynula nespokojenost s přístupem většinové společnosti k vlastní minulosti. Veřejný dluh v této oblasti však dokládají samotné jejich osudy i bez přímého vyjádření. Sami vypravěči vkládají naděje na změnu do budoucích generací. Zadáni mne nabádá k jasné formulaci nových poznatků, proto tedy shrnuji: **Todorov svůj koncept vypracoval na základě vý-**

povědí vězňů nacismu a já jsem zkoumal výpovědi deseti vězňů komunismu. V tomto smyslu se prokázal výskyt shodných rysů mezi vězeními prvního pětiletí komunistického režimu a německými koncentračními tábory a osvědčil se také význam všedních ctností.

Rozmlouval jsem s lidmi, kteří v různých fázích svého života odmítli respektovat nově prosazované hodnoty a své jednání řídili i nadále hodnotami, které na byli výchovou, a které si ověřili zkušeností. Věřili, že jednají tak, jak má jednat každý rozumný a slušný člověk. A počítali s rizikem. V situaci „*války vyhlášené dovnitř státu, kde právo i morálka ospravedlňují vraždu*“ (Todorov, 2000: 168, 192) to pro ně mělo osudové následky. Morální status si uchovali, ovšem jejich společenský status rapidně klesl. Setkání s neomezovanou mocí provázelo a korigovalo celou jejich životní dráhu. A v tomto smyslu byla jakákoli životní strategie, kterou zvolili, pouze relativně úspěšná. Po čtyřech desetiletích došlo ke zvratu a společnost ohlásila návrat k demokracii a slušnosti, hodnotám, jichž se nechtěli vzdát a za kterými stáli vahou svého života a života svých rodin. Ale ukázalo se, že návrat ke kořenům není samozřejmý. Společenské vyprávění postkomunistické společnosti o sobě samé bylo v rozporu s každodenní zkušeností - hodnoty odpovědnosti, slušnosti a spravedlnosti nejsou dostatečně prosazovány a uznávány. To nutně musí znehodnocovat význam draze zaplaceného vzdoru. Na tomto znehodnocování se podílí celá společnost. **A tento stav je nežádoucí. Je třeba se z minulosti lépe poučit.**

Jaké poučení plyne z vyprávění o životech politických vězňů? Především je to poznání, že zachovávání základní slušnosti, úcty a vcítění pomáhá přežít i v extrémních situacích a dojde-li, slovy T. Todorova, „*ke zrušení společenské smlouvy*“, je to vždy následek uplatnění hrubého tlaku. Zmizí-li tlak, smlouva se znovu obnoví. Političtí vězňové vyprávěli o původcích zla způsobem, který otvíral cestu k pochopení, že jeho původci jsou „*lidé jako my*“. Sociální prožívání politických vězňů netrpí černobílým viděním. Pokud žádají spravedlnost, není to z krvelačnosti. Krve a násilí zažili dost. Jen snad chtějí, aby jejich zkušenost zůstala i pro budoucnost zkušeností výjimečnou. Proto stručně uzavírám: Todorovův koncept se v daných podmínkách osvědčil jako přínosný a dobře použitelný. To ale neznamená, že je nutno při dalším výzkumu postupovat přesně v jeho intencích. Nanejvýš důležité by bylo získání výpovědí lidí z druhé strany. A to nejenom proto, aby bylo možno ověřit dílčí hypotézu o parcelaci vědomí.

Osudy vypravěčů proto můžeme pochopit i z hlediska vlivu materiálních potřeb na individuální životní dráhu. Jedna z velmocí potřebovala atomovou bombu a režim nepřítele (viz příloha, str. 72). **Materiální potřeba poslušné pracovní síly se střetla s ideologickou potřebou nepřítele a ... vhodně se skloubily!**. To bylo usnadněno existencí umožňujících struktur v podobě právních předpisů a internačních táborů pro „eliminaci“ německých zajatců a retribučních vězňů. Ernst Gellner (1997: 128) se jednou zeptal: *„Může oportunismus, cynismus a demoralizace ...zapříčinit vznik odpovědného ethosu, který může být... ...předpokladem výkonného průmyslového hospodářství?“* V jeho definici jsou obsaženy v převrácené podobě vlastnosti, kterými disponovali „mí“ vypravěči. To nabízí vysvětlení jejich sociálního vzestupu v situaci, kdy režim po vyčerpání minulých zdrojů nemohl dále přehlížet hospodářskou nevykonnost. Slovy ekonomie: muklové a muklyně významnou komparativní výhodu. Pro úspěch v dalším životě bylo, vedle pracovitosti, odpovědnosti a zásadovosti důležité disponovat vhodným kulturním a sociálním kapitálem. Obecně však i pro nejúspěšnější propuštěnce platí důvodná domněnka, že za normálních okolností by byli daleko úspěšnější. Musíme se sklonit před jejich životní silou a zároveň říci, že jejich lidský potenciál byl z velké části promarněn a nebyl využit ve prospěch celku. V rámci úvah z oblasti sociologie organizace připojím tvrzení, které je vtipnou definicí toho, co Merton (2000: 116-131) nazývá **nezamýšlenými důsledky jednání**: *„co si ten režim neuvědomoval, jo tím, že více méně přeplnil ty věznice a tábory politickými vězni, tak všem těm lidem, kteří tam byli, tak nesmírně prospěl, jo protože jim ukázal, že to, co chtěli, že je správné...“*

Ideologie bránila v sociálním vzestupu po propuštění a tuto hradbu mohla překonat materiální potřeba kvalifikované pracovní síly. Propuštěnému bylo umožněno pracovat podle normy: **měj si svůj soukromý názor, nezlob příliš a hlavně buď užitečný**. Vězňové již z táborů **poznali sílu klientských vazeb** při distribuci nedostatkových statků a protože tábory byly *„karikaturou“*, tedy zvýrazněním rysů života v běžné společnosti (Todorov, 2000: 263), byla tato strategie úspěšná i při překonávání dalšího tabu: zákazu vysokoškolského studia pro jejich děti. Vězňové navíc byli dlouhodobě **v každodenním kontaktu s mocí** v její vyostřené podobě. **Díky tomu mnozí poznali dobře její meze** a věděli, co si mohou dovolit. **Z vězení si odnesli kvalitní sociální mapu**, která chyběla v aktovce leckteré-

ho spolehlivého soudruha. Vězňové a vězenkyně *věděli, na čem jsou*, a podle toho se zařídili.

Když uzavírám svou práci a „vynořuji se“ z Todorovova konceptu a kontextu vyslechnutých vyprávění, plně si uvědomuji, že téma bylo možno rozvinout i z jiné teoretické perspektivy.

Mnohé koncepty soudobé sociologie by byly použitelné, ale nejsem si zcela jist, nakolik by to uchovalo jejich podstatu. Například se zdá, že ideálním typem „občana“ společnosti řízené komunisty je Riesmanův vnějškově řízený člověk – lidé s vnitřním kompasem jsou ve společnosti bez paměti k ničemu. Jak ale tento koncept použít v případě lidí, kteří měli „kompas v pořádku“? Stejně tak svižná Goffmanova koncepce totální instituce - stručně představená Kellerem (1991:128-134) - mi sloužila jako příručka pro orientaci v prostředí. Nesnažil jsem se ji nějak vědomě ověřovat. Sociologie, jak ukazuje např. Giddens (1999: 184-199), pojímá vězně jako devianty normální společnosti. V kontextu reality padesátých let je třeba klást otázku, která společnost byla normální, resp. zda deviantní nebyly oficiálně prosazované hodnoty. Ostatně dobře to dokumentují výpovědi na straně 39. Jak to trefně vyjádřil KLAUN, když popisoval svůj střet s požadavkem pokryteckého jednání, které bylo normou života „tam venku“: „**Já už jiný nebudu, to nepočítejte, to bych jináč mohl být doma!**“. Životy vězňů jsou extrémním potvrzením moci společnosti nad biologickými možnostmi organismu. Berger s Luckmannem (1999: 178) upozorňují, že: „...*společnost omezuje biologické možnosti organismu...toto předurčení může být jako institucionální program vloženo do mechanismů sociální kontroly, například do instituce práva. Společnost může zraňovat a zabíjet a právě v její moci nad životem a smrtí se projevuje největší síla, s níž jedince ovládá.*“ Tento projev síly společnosti poznali muklové dostatečně. Ale skutečně tito autoři zahrnuli důsledně do svého pojetí společnosti i společnost pošlapávající demokratické principy? Je například její právní řád skutečně *právním*? A mohl bych vybírat mnohé další koncepty, například Goffmanův koncept *stigmatu*. A zase se ptám: Může mít stigma pozitivní význam, resp. neztratí se jeho pozitivním pojetím síla Goffmannových závěrů?

Proto jsem raději uvěřil Touraineovi (1998: 138), který napsal, že: „*Dnešní sociologové neříkají, co je dobré či špatné, ale analyzují přirozenost morálních soudů ve společnosti – to je základní metodologické východisko.*“ Pohyboval jsem se v rámci sociologie identity. Identita je atributem jednotlivce vyrůstajícím z jeho

životní zkušenosti. Životní zkušenost je utvářena v kontaktu s jinými lidmi, a proto můžeme říci, že představuje situačně diferencovaný „otisk“ společnosti v jednotlivci. Identita nám proto dovoluje podat výpověď o vztahu jedince a společnosti na základě záznamu vnitřně prožívané zkušenosti. **Vnitřně prožívaná zkušenost** je jedinečná, a proto ji nelze analyzovat jinak, než na základě osobní výpovědi o ní. Vzpírá se jakýmkoli esencialistickým zařazením, ať už tato zařazení mají biologický nebo pozitivistický původ. Moje zpráva o vyprávění dvou žen a osmi mužů, kteří byli vězněni komunistickým režimem, měla za cíl především podat výpověď o jejich identitě a na základě ní trochu lépe poznat naši skutečnost. Poznatek sociologie identity, že aktér je definován spíše svými kulturními a historickými kořeny, než svou rolí a statusem z vyprávění lidí, kteří za svůj život prošli nejméně čtyřmi změnami statusu, vyplynul velmi zřetelně. Pro tuto skupinu potvrdil svoji platnost. Co dalšího z toho vyplývá pro celou společnost může být předmětem dalšího zkoumání.

Ivo Možný (1991) představil hypotézu pádu komunismu, která tvrdila, že k přeměně došlo tak snadno proto, že byla v souladu potřebou příslušníků nomenklatury snadno udržovat status svých rodin. Po jedenácti letech se zdá, že se tato hypotéza potvrdila v mnoha oblastech života. Liknavý přístup k vyrovnání se s minulostí tuto hypotézu také nepřímou potvrzuje. Berger s Luckmannem (1999: 156) upozorňují, že: „*Jedinec [který prochází změnou hodnotového systému] si musí dávat pozor, s kým mluví. Záměrně se vyhýbá lidem a myšlenkám, které jsou s novými definicemi reality v rozporu.*“ Každý z nás nyní tak či tak čelí nutnosti měnit svůj hodnotový systém a znovu interpretovat svoji minulost směrem k vítězné strategii. Komunismus byl špatný, ale každý z nás v něm žil. Proto je třeba hned připojit: ale já jsem se choval slušně a režim zase nebyl tak krutý. **Muklové a muklyně do tohoto vyprávění ne a ne zapadnout. Nemluvíme s nimi a vyhýbáme se jim.**

7. Anotace

Záměrem této diplomové práce bylo zkoumat povahu komunistické minulosti a její vliv na naši přítomnost. Byly sledovány osudy deseti vězňů, kteří byli odsouzeni ve vykonstruovaných procesech padesátých let k extrémně vysokým trestům. Teoretickou oporou práce byla Todorovova koncepce spravedlnosti a všedních ctností. Komunistické pracovní tábory z let 1949-1953 jsou srovnatelné s nacistickými koncentračními tábory. Vypravěči se do vězení dostali díky své zásadovosti a odpovědnosti - hodnotám, které si osvojili výchovou a zkušeností. Pobyt ve vězeních a v uranových dolech v nich spíše posílil cit pro význam morálky v lidském životě. Úspěšnost životní dráhy po propuštění byla podmíněna zdroji sociálního a kulturního kapitálu. Z pohledu společnosti však v každém případě platí, že bylo plýtváno jejich lidským potenciálem. Političtí věžňové netrpí černobílým viděním světa, ale nejsou spokojeni se současným stavem vypořádávání se s minulostí. Naděje vkládají do budoucích generací.

SUMMARY

The aim of this dissertation is to investigate the character of the communist past and its influence on the present. There were pursued the fates of ten prisoners convicted to extremely hard sentences in the unfair trials of the 50'. Tzvetan Todorov's conception of the justice gives the theoretical background of this dissertation. The Nazis concentration camps are comparable with the communist working camps in the period of 1949-1953. Narrators were put in the prison because of their principles and responsibility – these are the values they acquired by upbringing and their experience. The stay in prisons and uranium mines strengthened their sense of the importance of the morality in the human life. The way of their lives after the release from prison was conditioned on the sources of the social and culture (symbolical) capital. From societal point of view it is true, that their human potential was wasted. The former political prisoners don't have black & white sight of the world but they are not contented with the present situation of the settling up with the past. They put their hopes in future generations.

8. Jmenný index.

A Arendtová, H., 5 B Berger, P., 33, 57, 58 C Corbinová, J., 19, 20 Č Čepička, A., 36 D Denzin, N., 19 Disman, M., 20, 23 E Eichmann, A., 9, 13, 54 G Gad'ourek, I., 17 Gellner, E., 5, 56	Giddens, A., 25, 57 Goffman, E., 57 Gottwald, K., 70 H Hendl, 19 Höss, R., 13, 54 Hume, D., 15 K Keller, J., 57 L Luckmann, T., 33, 57, 58 M Masaryk, T. G., 32 Merton, R. K., 56 Možný, I., 33, 58 N Nehněvajska, J., 17 Novotný, A., 70	P Pecka, K., 20 Popper, K., 5 R Rudý, V. Dr., 36, 37 S Smith, A., 15 Speer, A., 13, 54 Stalin, J. V., 38, 39, 70 Stránský, J., 20 Strauss, A., 19, 20 T Todorov, T., 4, 5, 6, 7, 8–16, 20, 44–53, 54, 55, 56, 59 Touraine, A., 57

9. Prameny (bibliografie):

ZÁKLADNÍ LITERATURA

1. GAĎOUREK, Ivan, NEHNĚVAJSA, Jiří. 1997. *Žalářovani, pronásledovani a zneuznani*. Brno: MPÚ.
2. TODOROV, Tzvetan. 2000. *V mezní situaci*. Praha: Mladá Fronta.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

3. BERGER, Peter, L., LUCKMANN, Thomas. 1999. *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. Brno: CDK.
4. BOURDIEU, Pierre. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
5. GELLNER, Ernest. 1997. *Podmínky svobody: občanská společnost a její rivalové*. Brno: CDK.
6. GIDDENS, Anthony. 1991. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. London: Polity Press.
7. GIDDENS, Anthony. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.
8. KELLER, Jan. 1996. *Sociologie byrokracie a organizace*. Praha: Slon.
9. MOŽNÝ, Ivo. 1991. *Proč tak snadno?* Praha: Slon.
10. MOŽNÝ, Ivo. 1999. *Sociologie rodiny*. Praha: Slon.
11. SOROKIN, Pitirim, A. 1948. *Krise našeho věku*. Praha: Tiskařské a vydavatelské družstvo československého obchodnictva
12. TODOROV, Tzvetan, ed. 1999. *Voices from the Gulag: life and death in communist Bulgaria*, The Pennsylvania State University Press.
13. TOURAINE, Alain. 1998. „Sociology Without Society“ in *Current Sociology*. 46(2): 119-143.

FAKTOGRAFICKÁ LITERATURA

14. BORÁK, Mečislav, JANÁK, Dušan. 1996. *Tábory nucené práce v ČSR 1948-1954*. Šenov u Ostravy: Tilia.
15. CÍLEK, Roman. 1997. *Čas triumfu, čas pomsty*. Třebíč: Tempo.
16. COUTROIS, Stéphane, WERTH, Nicolas, PANNÉ, Jean-Louis, PACZKOWSKI, Andrzej, BARTOŠEK, Karel, MARGOLIN, Jean-Louis. 1999a. *Černá kniha komunismu: zločiny, teror, represe I*. Praha: Paseka.
17. COUTROIS, Stéphane, WERTH, Nicolas, PANNÉ, Jean-Louis, PACZKOWSKI, Andrzej, BARTOŠEK, Karel, MARGOLIN, Jean-Louis. 1999b. *Černá kniha komunismu: zločiny, teror, represe II*. Praha: Paseka.
18. DUŠEK, Radim, MACKOVÁ, Marie. 1996. *Osudy politických vězňů 1948 – 1989 I. díl, zdokumentováno na území okresu Ústí nad Orlicí říjen 1995 – únor 1996*. Státní okresní archiv, Okresní úřad, KPV: Ústí nad Orlicí.
19. FIALA, Petr, HOLZER, Jan, MAREŠ, Miroslav, PŠEJA, Pavel. 1999. *Komunismus v České republice*. Brno: MPÚ.
20. JUZA, Josef, VOBORNÍKOVÁ, Eva. 1995. *Nezákonmost doby 1948 – 1989 v lidských osudech: Svědectví politických vězňů okresu Rychnov nad Kněžnou I. díl*. Rychnov nad Kněžnou: Státní okresní archiv v Rychnov nad Kněžnou, Okresní úřad Rychnov nad Kněžnou, Konfederace politických vězňů – okresní pobočka Rychnov nad Kněžnou.
21. KAPLAN, Karel. 1991a. *Československo v letech 1945-1948, I. část*. Praha: SPN.
22. KAPLAN, Karel. 1991b. *Československo v letech 1948-1953: Zakladatelské období komunistického režimu, II. část*. Praha: SPN.
23. KAPLAN, Karel. 1992. *Československo v letech 1953-1966: Společenská krize a kořeny reformy, III. část*. Praha: SPN.

24. KAPLAN, Karel. 1993. *Sovětské poradci v Československu v letech 1948-1956*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny.
25. KAPLAN, Karel, PACL, Vladimír. 1993. *Tajný prostor Jáchymov*. České Budějovice: Actys.
26. MÁLEK, Jiří. 1999. *JUDr. Vlastislav Chalupa, agent StB*, in *Securitas Imperii*. Praha: UDV PČR
27. MOULIS, Vladislav. 1996. *Podivné spojenectví: K československo-sovětským politickým a hospodářským vztahům mezi dubnem 1945 a únorem 1948*. Praha: Karolinum.
28. PLUSKAL, Oskar. 1998. *Poválečná historie jáchymovského uranu*. Praha: Český geologický ústav.
29. POUSTA, Zdeněk ed. 1995. *Filosofie za mřížemi: Leopoldov, léta padesátá*. Praha: Ústav dějin University Karlovy, Archiv University Karlovy.
30. ROSSI, Jacques. 1999. *Encyklopedie Gulagu*. Praha: Bystrov a synové.
31. STANĚK, Tomáš. 1996. *Tábory v Českých zemích 1945-1948*. Šenov u Opavy: Tilia.
32. TIGRID, Pavel. 1990. *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*. Praha: Odeon.
33. ULČ, Otto. 1974. *Malá doznání okresního soudce*. Toronto: 68 Publishers.
34. TOMÍČEK, Rudolf. 2000. *Těžba uranu v Horním Slavkově*. Sokolov: Okresní muzeum Sokolov.
35. ZEMANOVÁ – MAZALOVÁ, Josefa, Anna. 1994. *Budou-li mlčet oni, rozkvílí se kamení: Třetí odboj na Moravě*. Brno: Reprocentrum.

(AUTO)BIOGRAFIE

36. BARTOŠ, Jan. 1998. *Zadrátované slunce: Příběh mukla AO23254*. Olomouc: Votobia.
37. BEČVÁŘ, Adolf. 2001. *Milníky*. Nakladatelství Retro (místo vydání neuvedeno).
38. HLAVATÝ, Alois. 1996. *Z bláta do louže*. Hradec Králové: VANN.
39. KRATOCHVÍL, František. 1991. *Vzpomínky vězně č. A0 18001: Trenčín-Jáchymov – r. 53-58*. Ostopovice: vlastním nákladem.
40. KUBEŠ, Vladimír. 1994. *...A chtěl bych všechno znovu*. Brno: Masarykova Univerzita
41. LUKEŠ, Jan. 1998. *Hry doopravdy: rozhovor se spisovatelem Karlem Peckou*. Praha: Paseka.
42. LUKEŠ, Jan. 1995. *Stalinské spirituály: Zkušenost politických vězňů 50. let v české próze: Jiří Hejda, Jiří Mucha, Karel Pecka, Jiří Stránský, Jan Beneš*. Praha: Český spisovatel.
43. PECKA, Karel. 1990. *Motázky nezvěsnému*. Brno: Atlantis.
44. ROMAN, Petr. 1996. *Vlečen pod šibenici: dokumentární biografie*. Zlín: Atelier IM.

METODOLOGICKÉ POMŮCKY

45. DISMAN, Miroslav. 1993. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
46. HAMMERSLEY, Martyn, ATKINSON, Paul. 1995. *Ethnography, principles in practice*. 2nd ed., London: Routledge.
47. HENDL, Jan. 1999. *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Praha: Karolinum.
48. STRAUSS, Anselm – CORBIN, Juliet. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu, postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno: Sdružení Podané ruce.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

1. < http://www.mvcr.cz/policie/udv/l >	stránky Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu a zde přístupné sborníky Securitas imperii“
2. < http://protikomunisticke.misto.cz/ >	památník zločinů komunismu (KPV Mělník)
3. < http://www.kpv.kozakov.cz/ >	Konfederace politických vězňů ČR, POBOČKA Č. 55 SEMILY-TURNOV
4. http://www.mvcr.cz/	stránky ministerstva vnitra
5. http://www.totalita.cz/	stránky s encyklopedickými informacemi o komunismu a totalitě

10. Obsah:

1. ÚVOD.....	4
MOTIVACÍ K VÝBĚRU TÉMATU JE SNAHA O ORIENTACI V SOUČASNOSTI.....	4
CO ZKOUMAT? HLEDISKA ČASOVÁ, PROSTOROVÁ A ETICKÁ UPŘEDNOSTŇUJÍ	
VÝZKUM KOMUNISTICKÝCH VĚZENÍ PĀDESÁTÝCH LET	5
POUŽITÉ ZDROJE A PRAMENY	6
ROZVRŽENÍ PRÁCE	7
2. KONCEPCE TZVETANA TODOROVA.....	8
2.1 Stručný obsah knihy	8
VŠEDNÍ CTNOSTI	8
VŠEDNÍ NECTNOSTI	9
REAKCE NA ZLO	10
ZACHRÁNCE	11
SPRÁVEDLNOST: VYPOVĚDĚT, SOUDIT, POCHOPIT	11
2.2 Sociologické inspirace.....	12
METODA VÝZKUMU	12
MEZNÍ SITUACE	13
SEBEKLAMY, MANICHEISMUS A PATOLOGIZACE ZLA	14
PROTIKLADNÉ POŽADAVKY RŮZNÝCH SFĚR LIDSKÉHO JEDNÁNÍ	14
VŠEDNOST	15
2.3 Shrnutí Todorovových poznatků.....	15
3. PLÁN VÝZKUMU	17
3.1 Volba výzkumné metody	17
ANALÝZA MOŽNÝCH ZDROJŮ VÝZKUMNÉHO MATERIÁLU	17
POUŽITÍ KVALITATIVNÍ PŘÍMÉ METODY	18
KRÁTKÉ SHRNUÍ ZÁMĚRU EMPIRICKÉ ČÁSTI PRÁCE	18
3.2 Poznámky k metodologii.....	18
ZAŘAZENÍ METODY	19
ZÁKLADNÍ VÝCHODISKO	20
3.3 Rozhovory.....	21
OBEENÉ ZÁSADY VEDENÍ ROZHOVORU	21
ROZVRH ROZSAHU VÝZKUMU	21
VÝZKUMNÁ POPULACE	22
OBSAH ROZHOVORU	22
3.4 Jak probíhaly rozhovory?.....	22
POZNÁMKA K PŘEPISŮM ROZHOVORŮ	24
GRAFICKÁ ODLIŠENÍ V ÚRYVCÍCH.....	24
4. STRUČNÉ PŘEDSTAVENÍ DOTAZOVANÝCH A OBSAHU	
ROZHOVORŮ.....	25
4.1 Hlavní linie příběhů	25
SKAUT	25
MAZÁK	25

SOKOL	26
JUDR.	27
MATEMATIK	27
KANTOR.....	28
KLAUN.....	28
NOVINÁŘKA.....	29
DOBROTA	30
STAROSTA TŘÍDY	31
4.2 Společné rysy příběhů	31
DĚTSTVÍ.....	32
RODINA	32
JAK SE DOSTALI DO VĚZENÍ? CHYCENÍ V SOCIALIZAČNÍ PASTI.....	33
VYŠETŘOVÁNÍ A ODSOUZENÍ	36
VĚZENÍ	37
BACHAŘI, VELITELÉ, DOZORCI A ČŮZY	39
NÁVRAT.....	41
NOVÝ START	42
KOMUNISTÉ A SLUŠNÍ LIDÉ	43
CO SE ZKUŠENOSTÍ S TÁBORY DNES?	43
5. TODOROVOVA KONCEPCE VE SVĚTLE EMPIRICKÝCH POZNATKŮ.....	44
5.1 Všední ctnosti vězňů	44
DŮSTOJNOST.....	44
STAROSTLIVOST.....	45
AKTIVITA DUCHA.....	46
5.2 Všední nectnosti vězňů.....	48
ODSOBNĚNÍ A PARCELACE VĚDOMÍ	48
POTĚŠENÍ Z MOCI A MATERIÁLNÍ PROSPĚCH.....	49
IDEOLOGIE A VĚDOMÍ DŮSLEDKŮ SVÉHO JEDNÁNÍ	50
MORALIZOVÁNÍ A ČERNOBÍLÉ VIDĚNÍ SVĚTA.....	51
SPRAVEDLNOST A VYROVNÁNÍ SE S MINULOSTÍ.....	51
5.3 Krátké shrnutí.....	53
6. ZÁVĚR	54
7. ANOTACE	59
SUMMARY.....	59
8. JMENNÝ INDEX.	60
9. PRAMENY (BIBLIOGRAFIE):	61
ZÁKLADNÍ LITERATURA	61
SEKUNDÁRNÍ LITERATURA.....	61
FAKTOGRAFICKÁ LITERATURA	61
(AUTO)BIOGRAFIE	62
METODOLOGICKÉ POMŮCKY.....	62
ELEKTRONICKÉ ZDROJE	62
10. OBSAH:	63
11. PŘÍLOHY.....	66

11.1 Ilustrace historického pozadí.....	66
11.2 Orientační schéma otázek	72
11.3 Žádost o poskytnutí rozhovoru.....	73
11.4 Žádost o zprostředkování kontaktu	74

11. Přílohy

(3 318 slov)

11.1 Ilustrace historického pozadí

Československo se po druhé světové válce (spolu s ostatními státy střední a východní Evropy) ocitlo ve sféře vlivu Sovětského svazu. Jedním z vnějších projevů tohoto mezinárodně politického faktu byla zdrženlivost západních velmocí při vlně tzv. „lidově demokratických revolucí“, které probíhaly v sovětské režii. Situace byla navíc komplikována evropskou vlnou kolektivismu a sympatiemi k Sovětskému svazu jako pokořiteli nacismu. Svoji roli rovněž sehrál syndrom „mnichovské zrady“. Varovné hlasy poukazující na totalitní povahu sovětského systému byly oslyšeny. V Českých zemích se to mj. projevilo vítězstvím KSČ v parlamentních volbách v roce 1946³⁰.

Národní komunistické strany uchopily moc. Důsledkem nového mezinárodního rozdělení sil byla volná ruka při demontáži demokratických institucí ve státech rodícího se socialistického „tábora“³¹. Znárodnění, jež bylo tehdy v Evropě běžné, bylo v sovětském bloku pojata velmi široce a systematicky zvyšovalo kontrolu komunistů nad národním hospodářstvím. V Československu byly dalšími projevy totalitarizace společnosti např. omezení svobodné soutěže politických sil³², politické čistky na vysokých školách³³ či v nekomunistickém tisku – stručně shrnuto - paralyzace institucí občanské společnosti. Po dlouho připravovaném převzetí mo-

³⁰ Kaplan (1991: 48) uvádí výsledky parlamentních voleb v květnu 1946 v ČSR takto: Komunisté 37,94%, Národní socialisté 18,29%, Lidovci 15, 24%, Demokraté 14, 07%, Sociální demokraté a Strana práce s 12,76% Strana slobody s 0,85%.

³¹ Českoslovenští komunisté se dostali do čela koaliční vlády, ovládli klíčové resorty a poměrně snadno nabytou moc již nepustili.

³² To dokládá Kaplan (1991: 28): „*Představitelé čtyř českých politických stran – Lidové, Národně socialistické, Sociálně demokratické a Komunistické – a dvou slovenských, působících na domácí půdě- Demokratické a Komunistické.....Zakázali obnovit předválečné pravicové strany, které se ...tak těžce provinily na zájmech republiky. Šlo zejména o nejsilnější českou Agrární a slovenskou Ludovou stranu.* A dále na str. 29 píše: „*Představitelé šesti vládních stran, přesněji Národní fronta, se shodli na tom, že budou rozhodovat o vzniku dalších stran. Zrod nové strany závisel na jejich vůli a na podmínkách jimi vymezených. Za hlavní podmínku stanovili členství v Národní frontě a souhlas s jejím programem, který byl programem vládním. Uvedené podmínky vylučovaly existenci legální opozice a odporovaly principům demokratického vládnutí*“. A dále na str. 32: „*V mocensko-polickém systému měla NF takové postavení, že lze hovořit o jejím mocenském monopolu.....Šlo o monopol koalice několika stran, jež mohly svobodně soupeřit o podíl na moci.*“

³³ Kaplan (1991b: 10-11) uvádí: „...*Ze 48 000 vysokoškoláků jich bylo [bezprostředně po únoru 1948] vyloučeno 18% [8640 – H.B.], vysokoškolských profesorů a docentů přes 500.*“

ci³⁴ v únoru 1948³⁵ byly přijaty zákony, které rodící se „diktatuře proletariátu“ posloužily jako důležitá opora. Byl to především zákon č. 231 z roku 1948 „na ochranu lidově demokratické republiky“ a zákon č. 247 z téhož roku „o táborech nucené práce“³⁶. **Tyto právní předpisy zavedly do našeho právního řádu „osvědčené“ sovětské prvky, jimiž byly mimořádně vysoké tresty, povyšování přípravných stádií trestných činů na dokonané trestné činy a zejména umožnění politického ovlivňování justice³⁷. Rodící se totalitě taktéž posloužila infrastruktura vytvořená pro odsun Němců.**

K dokreslení tehdejšího přístupu k výkonu spravedlnosti uvedu Kaplanův (1991b: 52) citát kritiky ministra Alexeje Čepičky ze dne 14. listopadu 1949: „některým advokátům už otrnulo a vystupují na obranu obviněných, zatímco jejich úkolem je podporovat žalobu“. Důležité je také připomenout, že v letech 1948-1952 „...V závažných trestních věcech převládala kabinetní justice, v ní o vině a trestu rozhodovaly orgány mimosoudní. Tato protiústavní praxe se realizovala nezákonnostmi v trestním a soudním řízení a nezákonnými soudními procesy a rozsudky.“ (Kaplan, 1991b: 53).

Vyšetřovací metody byly nevídaně kruté. Sověty fakticky vedená Státní bezpečnost používala bití, mučení, nepřetržitých výslechů a nejrůznějších forem psychického nátlaku. Vyšetřování většinou prováděli lidé, u nichž hlavní kvalifikací

³⁴ Kaplan (1991a: 117.): „Účinnost aktivity nekomunistických stran [v období 1945-1948] podlamovala i skutečnost, že vedoucí komunističtí funkcionáři získávali informace o všech významnějších politických rozhodnutích a krocích připravovaných ostatními stranami. A také věděli mnohé podrobnosti o politických setkáních a myšlenkách prezidenta Beneše. Zprávy o stranách, kromě „levice“ [prokomunističtí členové] dodávali informátoři evidenčního odboru ÚV KSČ a také zpravodajci – komunisté. Informace jejich agentů v nekomunistických stranách obvykle dostával evidenční odbor ÚV KSČ. Rovněž na Hradě působili informátoři obou institucí.“

³⁵ Kaplan (1991b: 10-11) shrnuje: „Bezprostředně po únoru 1948 bylo propuštěno přes 4000 zaměstnanců, převážně dělníků, protože se nezúčastnili generální stávky 24. února 1948... ..kolem 5000 rolníků vystěhovaných do pohraničí pro svoje politické názory... ..oficiální údaje uváděly 11 000 propuštěných úředníků, dále 3000 pracovníků bezpečnosti a 27,8% důstojníků armády... ..Oficiální údaj o propouštění z práce na základě jednání akčních výborů NF uvádí číslo 28 000. Zachytil však jen část propuštěných... ..např. v Bezpečnosti, v armádě bylo na návrh akčních výborů NF jen 32% propuštěných... ..65 796 občanům bylo odejmuto volební právo... ..celkový počet členů národních výborů se snížil o 75 000.“

³⁶ Tresty nucených prací udělovaly v rámci správního řízení tříčlenné komise národních výborů v délce 3 měsíce až 2 roky.

³⁷ „Východním bodem a rozhodujícím předpokladem podřízení justice byly dva principy: likvidace nezávislosti soudců a soudů a prosazení prokurátora jako klíčové a nadřazené postavy soudního řízení... ..Od 1. října 1948 do 1. ledna 1953 fungoval Státní soud, příslušný pro politické procesy.“ (Kaplan 1991b: 51)

byl správný třídní původ a postoj³⁸. Vše bylo pečlivě promyšleno a žádoucího cíle bylo dosaženo. Jak píše Karel Kaplan (1991b: 11):

„Důsledky poučnorové čistky byly značné. Hrozivě až tragicky zasáhla do života a osudu několika desítek tisíc rodin. Velmi negativně postihla politický život, způsobila úpadek politické kultury a pokles kvality a úrovně činnosti mocenských a řídicích orgánů a aparátů na všech stupních. S časovým odstupem od února 1948 početně vzrůstala skupina občanů vystrašených, nejistých, mlčících a umlčených.“

Tehdejší globální strategická nerovnováha spočívala v americkém vlastnictví tajemství výroby atomové pumy. Sovětská snaha o vybalancování sil se již v srpnu 1945 poprvé projevila zájmem o naše uranová ložiska³⁹. Na podzim pak byly uranové doly obsazeny sovětskými vojáky, kteří zde již setrvali.⁴⁰ 23. listopadu 1945 byla podepsána *„Československo-sovětská dohoda o těžbě uranové rudy“*⁴¹. Na těžbu uranové rudy byli nasazeni němečtí váleční zajatci. Sovětské orgány projevovali eminentní zájem na zvyšování těžby smolince (a neváhali klást ultimativní požadavky⁴²). Když pak byl koncem čtyřicátých let vyjednan návrat německých zajatců, **musely uranové doly čelit nedostatku pracovních sil**⁴³.

³⁸ „Příliv nových pracovníků [do Bezpečnosti] měl za následek znatelný pokles odborné úrovně sboru. Zvláště citelný, až katastrofální byl ve Státní bezpečnosti, kam přicházeli straničtí funkcionáři přímo z výroby; v polovině 50. let nespĺňovalo téměř 90% z nich kvalifikační požadavky. Nastupovali do mocensky důležitých úseků jako vyšetřovatelé a nebyli pro práci připraveni. Postrádali základní znalosti, dokonce neznali zákony, ani ty, které se přímo týkaly jejich funkce. Řídili se pouze politickými směrnicemi a požadavky komunistických institucí.“ (Kaplan 1991b: 58)

³⁹ O významu našeho uranu hovoří geolog (Pluskal (1998: 4) takto „Je nutné konstatovat, že jáchymovský revír svou velikostí celkové produkce okolo 7200 tun U, byl mezi československými revíry těženými po roce 1945 na předposledním místě před Horním Slavkovem. Těžené rudné struktury byly svou kvalitou a kvantitou až na výjimky průměrné až nevýznamné... Výjimečně postavení jáchymovského revíru nemělo své kořeny v surovinovém potenciálu, ale spočívalo výhradně v tom, že to bylo jediné otevřené uranové ložisko ve sféře utvářejícího se sovětského mocenského vlivu...“ A dále (Pluskal 1998: 7) „Krátko po skončení druhé světové války byly tři důlní závody jáchymovského revíru jedinými na území sovětského bloku, které mohly ihned začít s dobýváním a produkcí uranových rud.“ a dále (Pluskal 1998: 9) „Malé množství uranu, které měl Sovětský svaz v polovině r. 1945 k dispozici, ohrožovalo rychlost projektu výroby atomové zbraně... Hospodářská stránka těžby a zpracování uranu byla na počátku atomového projektu až v druhém sledu zájmu. Na prvním místě bylo množství a čas. A konečně „Uranové rudy z Československa v letech 1945-1947 pomohly překlenout kritické období projektu výroby sovětských atomových zbraní.“ (Pluskal 1998: 11)

⁴⁰ Moulis (1996: 24) krátce zmiňuje exkurzi sovětských důstojníků v jáchymovských dolech 26-27. srpna 1945 a jejich obsazení sověty dne 13. září 1945, „sověti doly už neopustili“ (Moulis 1996: 25)

⁴¹ „23. listopadu 1945 byla podepsána ‚Dohoda mezi vládou SSSR a vládou Československé republiky o rozšíření těžby rud a koncentrátů v Československu, obsahujících radium a jiné radioaktivní prvky, jakož i její dodávky do Svazu sovětských socialistických republik‘. K ‚Dohodě‘ byl připojen ‚Protokol‘, který... zajišťoval její přísnou důvěrnost“ (Pluskal 1998: 5) text Dohody i Protokolu je uveden in (Pluskal 1998: 6) nebo (Kaplan 1993: 83-85).

⁴² Jak uvádí oficiální zápisy: „Sovětská vláda před nás stává úkol zvýšit těžbu v roce 1948 na 100 tun...“ byl to prostě příkaz a hotovo“ (Moulis 1996: 68)

⁴³ „Na podzim roku 1949 kulminoval ‚hon na pracovní síly na Jáchymovsku, neboť bylo nutno nahradit 4 400 německých zajatců, a tak byly urychleně připraveny a zřízeny tábory... Bylo nutno zorganizovat ‚Akci‘, která by připravované tábory naplnila novými ‚pracovními silami‘.“

V té době narostl⁴⁴ počet vězňů odsouzených speciálně zřízeným tzv. „Státním soudem“⁴⁵ zejména podle zákona 231. Zavládla třídní spravedlnost⁴⁶. Když nebylo dost nepřátel, bylo třeba je „odhalovat“. Mezi odsouzenými tvořili početnou skupinu⁴⁷ vysokoškolští studenti, skauti, bojovníci na západní frontě, lidé zapojení do protinacistického odboje, ale i rolníci, živnostníci, nekomunističtí politici a političtí aktivisté. Podmínky ve věznicích a v táborech nebyly dobré⁴⁸. Bylo nutno nejen zničit vnitřního nepřítele, ale spolehlivými a zvyšujícími se dávkami uranu uspokojovat nového vnějšího „přítele“. Obě potřeby se setkaly.

Touto akcí měla být tzv. Akce T-43 – vyčištění velkých měst od reakce... Potřeba pracovních sil byla kryta teorií o zostřování třídního boje za kapitalismu.“ (Tomíček 2000: 194).

⁴⁴ „Do roku 1961 se vystřídalo v táborech ostrovského vězeňského zařízení okolo 65 000 lidí... Poměr politických a ostatních vězňů se měnil: v roce 1952 bylo z téměř 13 500 Vězeňského ústavu v Ostrově 8000 vězňů politických“ (Pluskal 1998: 38) Jak uvádí Tomíček (2000: 197) v roce 1950 pracovalo v Jáchymovských dolech 3986 vězňů, 1951: 8570, 1952: 11800, 1953: 14 698, 1954: 13981, 1955: 13 323, 1956: 9 138 vězňů, 1957: 5 146 a 1958: 4 192 vězňů (vždy k 1. 1.)

⁴⁵ „Neuspokojivé výsledky dobrovolného náboru zvyšovaly důležitost přílivu vězňů a internovaných osob, nebo jak se v úředním jazyce používalo 'nesvobodné /také nevolné/ pracovní síly'. Odchod 4400 německých válečných zajatců, který začal v červnu 1949 se protáhl do prosince... A tak již v roce 1948 hledaly zdroje, které by nejen nahradily zajatce, ale dosavadní počet zaměstnanců ještě zvýšily.“ (Kaplan 1993: 34) .

⁴⁶ Jak uvádí bývalý soudce okresního soudu z padesátých let (Ulč 1974: 41) „**Nepříznivý třídní profil se často pokládal za dostatečný důkaz nepřátelského úmyslu. Tak například když malorolník nesplnil dodávky státu, spáchal prostý čin 'nesplnění' (§ 136 trestního zákona z r. 1950). V případě kulaka ale se tatáž situace klasifikovala jako sabotáž, čili jako zvlášť nebezpečný útok proti základům republiky. Nepřátelství u kulaka se nemusí dokazovat, neboť se předpokládá... za nedodání těžé pšenice lze obdržet třeba jen pár měsíců podmíněně, nebo taky nepodmíněně provaz.**“ Jen připojím, že dnes hojně citovaný Viktor Knapp „...označil třídní obsah zákona jako 'brilantní objev právní vědy'“ (Ulč 1974: 40).

⁴⁷ „Politické procesy trvaly víc než pět let a dosáhly masového rozmachu. Přesný počet procesů a ani jejich obětí v letech 1948-1953 není znám.“ (Kaplan 1991b: 85) „Státní soud od 1. října 1948 do 1. ledna 1953 odsoudil 27 000 osob. Procesy však probíhaly nejen před Státním soudem. Nejvyšší soud v Praze uváděl 83 000 obětí politických procesů... V letech 1948-1954 bylo podle zákona 231/1948 a první části trestního zákona 86/1950 odsouzeno kolem 40-45 000 občanů k průměrnému trestu 9-10 let vězení, podle oficiálních údajů Státní soud vynesl 232 trestů smrti, z toho jich bylo 178 vykonáno...“ (Kaplan 1991b: 86)

⁴⁸ Na vězně např. připadal největší podíl smrtelných úrazů (Tomíček 2000: 97). K podmínkám života ve vězeňských táborech viz (Tomíček 2000: 209-220) nebo text Jiřího Pacla in (Kaplan 1993: 107-178) či knihy o životních osudech bývalých vězňů uvedené na str. 62 mé práce.

„Od ledna 1949 probíhala jednání jáchymovské komise a dolů s ministerstvem spravedlnosti o nasazení vězňů v uranových dolech. Účastníci porady 16. února 1949 se shodli na potřebě 5 000 vězňů v témže roce a ministerstvo spravedlnosti se zavázalo, jak plnit tuto kvótu, později zvýšenou o pět set vězňů, tak termíny jejich dodání... Účastníci porady [denní porada na ministerstvu spravedlnosti 8. června 1949] se shodovali v tom, že splnění požadovaného množství vězňů závisí na výkonu bezpečnosti a soudců, tzn. na počtu žalovaných a odsouzených osob. Proto ministr uložil Sboru vězeňské stráže: ‚Musí spolupracovat s trestním odborem /ministerstva, poznámka K.K./ se státním soudem a získávat si přímo tam evidenci osob, s jejichž odsouzením se počítá a u nichž možno počítat s pracovním nasazením‘... ..dalo ministerstvo pokyn všem soudům, aby do března zlikvidovaly vyšetřovací vazby, které byly uvaleny před 1. lednem 1949, a dále, aby s odsouzenými bylo už zacházeno jako s trestanci, tzn. nečekat, až trest nabude právní moci [tj. faktické presumpci neúspěšnosti odvolání], a vězně odeslali do Ostrova.“ (Kaplan, 1993: 35).

S upevňováním komunistické moci v letech 1949-1951 rostl počet provokací, které měly za cíl zlomit odpor demokraticky smýšlejících sil. Od roku 1949 působili přímo v bezpečnostních složkách komunistického státu tzv. sovětsí poradci, kteří vytvořili paralelní mocenskou strukturu⁴⁹. V jimi inscenovaných procesech byly často souzeny velké skupiny osob⁵⁰. Průměrná výše trestu odnětí svobody činila 9-10 let. Právo na spravedlivý proces bylo naprosto suspendováno, jak ostatně bylo přesně řečeno na stranické konferenci KSČ v prosinci 1952: „o tom kdo je vinný a kdo je nevinný... ..rozhodne strana⁵¹...“. Po smrti Stalina a jeho soupeřníka Klementa Gottwalda nastalo krátké oteplení⁵², avšak většina politických vězňů byla propuštěna při tzv. velké amnestii vyhlášené v roce 1960⁵³.

⁴⁹ „Sovětsí poradci sehráli v Československu v letech 1949-1956 důležitou roli. Byli významným článkem mocenským a řídicím struktur a svými rozhodnutími zasahovali přímo i nepřímo do všech oblastí života. (Kaplan 1993: 7) „Bylo zcela běžné, že i nejvyšší představitelé – včetně prezidenta (a předsedy KSČ) – rozhodovali ve všech závažnějších případech až poté, co si vyžádali jejich stanovisko. (Kaplan 1993: 8)... odpovědnost poradce neodpovídala jeho mocenskému postavení a finančním i dalším privilegiím. Vůči československým orgánům totiž nenesl odpovědnost žádnou, ani ústavní, zákonnou, ani politickou. Tu měl československý činitel...“ (Kaplan 1993: 9)

⁵⁰ „Všechny velké politické procesy v Československu (mj. se Světlanou)... ..nesly stopu sovětských poradců: neznalost československých politických poměrů. Do jimi zorganizované ústřední skupiny zařadili lidi, kteří se navzájem neznali nebo nestýkali, a představitele názorových směrů, jejichž politická součinnost a spolupráce nebyla z různých důvodů vůbec možná.“ (Kaplan 1993: 31).

⁵¹ „Tak to veřejně a specificky určila konference KSČ v prosinci 1952: ‚Bezpečnost se vždy bude řídit pokyny strany.‘ ... ‚O tom, kdo je vinný a kdo je nevinný...rozhodne strana‘“ (Tigríd 1990: 59).

⁵² Jak uvádí Kaplan (1993: 19-21) „...v lednu 1955 byla ustavena komise ÚV KSČ pro revizi politických procesů v čele s R. Barákem. Revizi měly provádět komunistické, nikoli ústavně odpovědné justiční instituce... ..Revize se řídila podle těchto zásad: 1. nedotýkat se hlavních procesů, 2. potvrdit „vínu“ a oprávněnost rozsudků... 3. omezit revizi jen na zmírnění trestů... ..pouze u 2,5% obětí přislušné komise a úřady původní rozsudky.“ Nebo přímochařeji Tigríd (1990: 62): „Tak se stalo, že obvinění byli zároveň soudci, viníci hledali viníky.“

⁵³ Amnestie byla vyhlášena prezidentem Antonínem Novotným dne 9. května 1960 a byla vyhlášena jako č. 54/1960 Sb. „V roce 1960 proběhla rozsáhlá amnestie, na jejímž základě opustila vězení většina obětí nezákonných politických procesů. Amnestie v roce 1960 se týkala 5 601 osob

V době Pražského jara političtí vězňové požadovali svou rehabilitaci, avšak k té došlo až po návratu k otevřené společnosti v roce 1989. Na závěr nechme promluvit shrnutí odborných analýz tehdejší doby:

„V jáchymovském revíru se od roku 1946 rozvíjely a uplatňovaly v plném rozsahu metody charakteristické pro sovětskou totalitní moc, pokud si vytkla dosažení určitého cíle.⁵⁴ K metodám patřilo nasazení vysokého objemu prací, nadřazení plánu skutečné efektivnosti a výsledkům prací, náhrada nedostatečné mechanizace velkým počtem manuálních pracovníků s primitivním nástrojovým vybavením, uplatněním nucených prací a malý ohled na bezpečnostní a zdravotní podmínky. O výsledku hovoří vysoké náklady na těžbu, zbytečně vynaložené investice, zmařené životy a zdraví lidí.“ (Pluskal, 1998: 7).

„Politické procesy, vrcholný bod masové nezákonnosti, byly organickou a přirozenou součástí komunistického režimu, podmínkou existence totálního monopolu moci...“ (Kaplan, 1991b: 82).

„...celkově počet obětí politických procesů a rozsudků bez soudu dosahoval čísla 220-230 tisíc...tj. kolem 2,5% občanů starších 18 let“ (Kaplan, 1991b: 86).

ve vězení ještě zůstalo 2 985 vězňů za tzv. protistátní činnost, amnestie z 9. 5. 1952 osvobodila 2520 osob.“ (Kaplan 1992: 86).

⁵⁴ *Není jistě bez zajímavosti, že: „... n.p. Jáchymovské doly [byl] prvním podnikem, který pracoval na základě státního plánu.“ (Pluskal 1998: 7)*

11.2 Orientační schéma otázek

Schéma rozhovoru „Spravedlnost očima vězňů 50. let“

ZKONTROLUJ DIKTAFON!

DOTAZOVANÝ JE ODBORNÍK NA SVOJI SITUACI

1. Jak jste se dostal do vězení

Výše trestu

Prokurátor, obhájce, soudce – styl jejich práce

Co vás napadlo když vyřkl ortel

ČÍM BYLI MAMINKA A TATÍNEK

2. Jak se chovali vězni v táborech

Co pomáhalo přežít?

Důstojnost (Mez, za kterou jste nikdy nešel)

Starostlivost

Aktivita ducha

ČB vidění, moralizování, sebevraždy

3. Jak se chovali vězňové

Motivace jejich chování; představy o důsledcích, sadismus

Parcelace

Potěšení z moci

Odosobnění

„Toto nepřežiju“

Mučení, hlad

4. Co bylo po tom, když vás propustili

Stigmatizace

5. Jak se vyrovnat s minulostí

JAK NALOŽIT SE ZKUŠENOSTÍ S TÁBORY DNES SPRAVEDLNOST A PODMÍNKY JEJÍHO PROSAZENÍ

6. Vynechali jsme něco?

11.3 Žádost o poskytnutí rozhovoru

.....

Vážený pane,

jmenuji se Hynek Baňouch, je mi 28 let, a v současné době dokončuji studium sociologie na Masarykově universitě v Brně. Píši diplomovou práci o vězňích 50. let, ve které se zabývám otázkami spravedlnosti a života v mezní situaci komunistického pracovního tábora. A to je také důvod proč se na Vás obracím.

Byl jste midoporučen jako člověk, se kterým bych mohl vést rozhovor o tom, co bylo komunistické vězení, jak se v něm chovali vězni a jak se chovali jejich vězňitelé a co s tím vším dnes. Otázka vyrovnání se s vlastní minulostí, společně s otázkou spravedlnosti jsou stěžejními tématy mé diplomové práce. Proto si dovoluji požádat Vás o asi 120 minutový (na diktafon nahrávaný) rozhovor na téma života v mezní situaci komunistického tábora (Vaše osoba bude anonymizována). Spíše volně strukturované otázky se budou týkat spravedlnosti, chování člověka v mezní situaci, povahy vězňitelů a vyrovnání se s vlastní minulostí.

Vážený pane, nestojíte asi o podobné narušování soukromí. Jen naléhavost tématu mi dovolila obrátit se na Vás. Rozhovor s autentickým účastníkem je vždy informačně neocenitelný. Stejně tak je jasné, že na témata blízká mé diplomové práci máte vyhraněný názor, podepřený způsobem vlastního života (resp. životem). Chci ubezpečit, že si uvědomuji etickou citlivost mé žádosti a že budu, pokud k rozhovoru svolíte, postupovat při jeho zpracování nanejvýš korektně a zodpovědně. Mým cílem je pomoci (pravdě a budoucnosti), nikoli ublížit. Toto mé předsevzetí bude řídit nejen celou mou práci v jejím souhrnu, ale také každý její jednotlivý krok.

Pokud budete moci vyhovět mé prosbě, dejte mi prosím zprávu.

Děkuji Vám

.....

Hynek Baňouch

Štouračova 13

635 00 Brno - Bystrc

tel.: 05/4621 1735 - i záznamník

V Brně

11.4 Žádost o zprostředkování kontaktu

Věc: Zdvořilá žádost o pomoc při zprostředkování výzkumných rozhovorů s vězni z 50. let

Milé dámy, vážení pánové,

jmenuji se Hynek Baňouch, je mi 28 let a studuji 5. ročník sociologie na Masarykově universitě v Brně. V současné době zpracovávám diplomovou práci s pracovním názvem „Spravedlnost očima vězňů 50. let“, která se snaží alespoň z nepatrné části splatit dluh, který má naše sociální věda vůči tragické minulosti. Těžištěm práce budou asi hodinové kvalitativní (tedy nikoli „dotazníkové“, ale magnetofonově nahrávané a volněji strukturované) sociologické rozhovory s lidmi (s cca 20ti), kteří prožili část svého života ve vězeních čs. komunistického režimu.

Obrácím se na Vás jako na instituci spravující mj. údaje o bývalých vězních **se žádostí o poskytnutí kontaktů na osoby, které by byly ochotny podělit se o své zkušenosti ze života v mezní situaci komunistického vězení a předat tak „zprávu“ budoucím generacím.** Chci Vás ubezpečit, že si plně uvědomuji etickou citlivost mé žádosti a ujišťuji Vás, že budu po všech stránkách plně respektovat soukromí těchto osob. Mým cílem je pomoci, nikoli ublížit. Toto mé předsevzetí bude řídit nejen celou mou práci v jejím souhrnu, ale také každý její jednotlivý krok

Děkuji Vám za pochopení a zdvořile žádám o odpověď⁵⁵ do 31. 1. 2001.

.....
Hynek Baňouch

Štouračova 13
635 00 Brno - Bystrc
tel.: 05/46 21 1735
banouch@fss.muni.cz

V Brně

⁵⁵ Poštou – přiložena ofrankovaná obálka s adresou nebo na níže uvedenou internetovou adresu.